

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 1 1993 • PRIS 50 KRONOR

I detta nummer bl a:

*Enander om Enzensberger
Myrdal om Moberg*

Grafik av Helena Mellin

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 1/93:

Gun Kessle. Ledare	4
Crister Enander. En huggorom i Berlin	6
Einar Schlereth. Flykten från Hitler	12
Elisabeth Tegelerberg. Philippe Bouquet - en förmedlare av svensk litteratur i Frankrike	17
Philippe Bouquet. Arbetarlitteraturen som motmodell	22
Jan Myrdal. Vilhelm Moberg, en folkets epiker	28
Kim Niklasson. Vardagens mångfald. Om grafikern Helena Mellin	36
Helena Mellin. Grafik	36
Margareta Zetterström. Efterlängtat svensk musikhistoria	49
Bokanmälningar	52

Omslag: "Klemens och hästen", Linoleumsnitt av Helena Mellin 1980
Vinjettbilder: Kaj Stuart-Beck

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrorelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström samt som suppleanter Hans Eliasson och Gunilla Karlsson.

Styrelsen

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83 eller Tomy Gustavsson 08-761 15 25.

Recensionsavdelningen: Facklitteratur — Hans M. Gabrielson 0498-716 95
Skönlitteratur — Lars Iselid 090-19 48 09

Förr och Nu, Torsten Alms gata 19, 126 51 Hägersten, tel 08-19 13 58
Årsprenumeration (4 nr) 180:- — Stödprenumeration 250:- eller mer.
Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262
ISSN 0345-3162

Köksromatik till döds

Ledare

Nu demonteras folkhemmet. Två generationer svenskar har kunnat öppna munnen utan att avslöja om de var underklass eller överklass. Nu skall det bli frihet som på tjugotalet i Sverige eller nu i Förenta staterna. Tänderna skall åter obönhörligen avslöja klassstillhörigheten. För att genomföra denna avreformering skall folk nu fås att börja skämmas för det som vi nyss var stolta över.

Social ingenjörskonst kallas därför av akademiker och i medier folkhemmets stora och små reformer. Och det låter fult. Men till exempel; badrum utan fönster fuktar och möglar och den nya friheten från byggnadsnormer betyder bara att barn får mögelallergi redan som fyra månaders foster.

Jag tänkte på detta när jag läste "Vår Bostad". Jag är med i Hyresgästföreningen i Stockholm, Region Innerstaden och "Vår Bostad" skall vara mitt förbundsorgan som tar ideologisk strid för mina intressen. Pyttisan! Där läste jag till exempel i januari 1993 om hur Agneta Ljung i boken *Köksliv* berättar kärleksfullt:

"om alla de vackra, udda, vanliga, opraktiska kök hon fängslats av genom åren..."

Vad är det då för kök hon hyser kärlek till? Kök med samma frihet som tjugotalets tandvård! Så här kan det låta:

"Under det andra fönstret står stengodskrukor med mjöl i. Gunnel säger att det kan synas opraktiskt att förvara mjöl så, men det är inte för det blir lustfyllt... När hon flyttade in i huset fanns vatten indraget, men Gunnel tog bort vattenledningen. Gunnel har burit vatten till köket och djuren, i snitt femton hinkar om dagen. Hon har burit med ok, vilket gett henne en mycket stark rygg."

Det var länge sedan jag läste en så i grund reaktionär bok! Det skall mycket till av

okunnighet innan man (eller kvinna!) kan skriva:

"Som en gammal kvinna som fött femton barn, en gång uttryckte det: bäst är det inte nu, när jag har all tid i världen. Det roligaste på året var skolexamen, när jag sytt flickorna nya examensklänningar och suttit uppe om nätterna med det... Man klarade det nödvändigaste och var nöjd med det."

Eller så här:

"Kanske är det så enkelt att alla de här små uppgifterna runt om oss, dem ska vi ta vara på och fänga upp, att de ger så mycket tillbaka. Ger en känsla av att vara en behövlig del av helheten."

I tidningarna ser vi bilder från andra delar av världen, som rör det timliga. Vattenhämtning i handfat eller kruka på huvudet, matlagning över öppen eld i det fria. Köksbilder från Kina med en murad bänk med ho i. Vattenhämtningen kan ta flera timmar varje dag och matlagningen sker ofta utomhus."

Jag som faktiskt levat med kvinnor i en kinesisk by vet vad de skulle säga om ett sådant skrivande!

Det var länge sedan jag läste en så i grund reaktionär och folkfientlig bok. Men den blir hyllad av "Vår Bostad" ty den behövs nu när den svenska bostadsstandarden skall avskaffas och svenska hyresgäster skall drabbas av samma elände som de norska där friheten redan finns. Mörka fuktiga våtutrymmen. Romantiska kök för kvinnor som befriar sig genom att slita som mormorsmor gjorde.

Gun Kessle

En huggorm i Berlin

Av Crister Enander

Crister Enander har läst Hans Magnus Enzensberger senaste bok, *Till det normalas försvar*. Han uppräpar och äcklas av denne tyske kappvändares snabba anpassning till högerens nya ideal i den djupa krisen. "De fega paradoxernas mästare" har alltid försökt "nä största möjliga effekt med minsta möjliga personliga och prestigemässiga risktagande".

Hans Magnus Enzensberger tillhör sedan drygt ett kvarts sekel den lilla exklusiva skara av författare och intellektuella som förmår göra sin röst hörd i flertalet av de rika västeuropeiska ländernas dagstidningar. Han har sedan länge spelat i den förnämsta av elitserier för professionella tryckare och förståsigpåare. I Sverige låter han publicera sina utskämda bulletiner på Dagens Nyheters kultursida.

Rollen som Enzensberger intar, och kanske spelar där bakom orden, är den av europeisk världsmedborgare. Vad han vill representera och stå för är överblick och klarsyn; ett skarpt genomskådande av tidernas skiftande dimridåer, vilket blott den sedan länge uppgivne och desillusionerade är mäktig.

Ett exempel: Från det tidiga 60-talet och framåt blev Enzensberger den då ännu unge och närapå röde Lars Gustafssons stora förebild och vägledare. Det var till Berlin och just sin vän E. — "detta kloka reptillika väsen" — som Gustafsson vände sig när

detta reptillika kalla väsen fram och blickar nyfiket och sensationslystet omkring sig, på jakt efter nya intryck som han kan foga in i texterna som bubblar fram som ur ett såpbad på hans dataskärm.

När Enzensberger nu tar klivet ner från de svepande analyserna av Europas och dess enskilda länders öde och betraktar det liv som levs bland oss vanliga dödliga ryggas han förskrämd tillbaka. Det han ser fyller honom — efter att ha hickat till av rädsla — enbart med tomhet och en överväldigande likgiltighet.

Enzensberger blir helt sin egen cynisms paralyserade fånge.

Lars Gustafssons reptil

Detta är ingen nyhet. Enzensberger är sig slående lik genom åren. Politikens vindar ändrar riktning och den reptil som Lars Gustafsson skriver om har aldrig varit något annat än en klådsam och vålanpassad åsiktskameleont. Hans genom decennierna minst sagt halsbrytande politiska ställningstaganden har bottnat i ett medvetet kalkylerande för att nå största möjliga effekt med minsta möjliga personliga och prestigemässiga risktagande. Enzensberger är en de fega paradoxernas mästare. Alltid har han ett "å andra sidan" vilande på tungroten som heltäckande reservation till det han just har formulerat och kastat ur sig som medveten provokation.

Så är det nu. Så var det redan på sextioalet när den överhettade Herr Gustafsson kom för att kyla ner nerverna hos sin reptil. Vid ungefär samma tid fick Enzensberger ett annat besök. En dag i januari 1967 — knappt ett och halvt år före det att den vilse redaktören för BLM skulle landa med flyg i Berlin — ringde Erwin Leiser på dörren till villan i Friedenau.

Då var Enzensberger en revolutionens hängivne förespråkare. På dagordningen, och i hans tidskrift *Kursbuch*, stod den utoparlamentariska revolten och det "nödvändiga våldet" upptagna som enda marschväg till den, enligt Enzensbergers dåvarande ståndpunkt, "oundvikliga revolutionen".

Efter att ha varit ute i friska verkligheten och deltagit i en demonstration hade plötsligt den kammarlärde lille mannen upptäckt våldet. I lyriska ordalag beskriver Enzensberger hur viktigt det var att "på ett personligt plan" pröva våldet som politiskt vapen. Han ordar entusiastiskt om hur det kändes, "då jag själv för första gången i mitt liv gick mot andra människor med våld. Man inser då hur stark repressionen hos en själv egentligen är. Det är ett oerhört steg att komma över den, men också en stor befrielse." Erwin Leiser gjorde det enda rätta. Till skillnad från Herr Gustafsson, som stannade kvar och drack te, vände han snabbt på klacken och avfärdade med stort skarpsinne Enzensbergers engagemang med orden: "Ån en gång politik som terapi. Och våldshandlingar som uttryck för ångest." (*Samtal i Berlin*, Norstedts 1969).

Inställsam charlatan

Den tyske filosofen Jürgen Habermas beskrev redan år 1968 Hans Magnus Enzensberger i sina teser om "skenrevolutionen och dess barn". Han är, skrev Habermas, "harlekinen som etablerat sig vid skenrevolutionärernas hov och snabbt söker avancera till revolutionens diktare, för att han så länge lånat ovederhäftiga metaforer från tjugotalets ordförråd för dikter som inte fick några konsekvenser men han fortsätter att uppträda såsom den oansvarige som inte bryr sig om de prak-

tiska följder hans charm utlöst."

Det var för tjugofem år sedan. Kvartssekselsjubileet har inte medfört någon anledning att revidera Habermas karaktistik av den inställsamma charlatanen som till köttgrytorna, även om tiderna och idealen då var andra.

Sedan dess har luften i Berlin och Tyskland blivit en annan. Slagord och kampdikter är inte längre gångbara i den europeiska finkulturens salonger eller runt om på de stora dagstidningarnas kulturredaktioner. "Liksom sina kulturkonserverativa föregångare", skriver Enzensberger nu, "plågades också den utomparlamentariska oppositionens välsändskritiker av en svårighet som kanske hänger ihop med den mänskliga kroppsbyggnaden: de hade svårt att räkta blicken mot sin egen näsa." Det är bara att tillägga att Enzensberger inte har bättre sig. Den egna nästippen ser han inte, än mindre åt vart den pekar ut hans väg. Självkritiken lyser med sin frånvaro. Ironierna och sarkasmerna som han rikligt och med glädje strör omkring sig är alltid avsedda för andra än honom själv.

"Framtiden är inställd"

Hans Magnus Enzensberger har åter bytt skepnad och smälter numera mer än väl in i högerreaktionens mörkande bakgrund. *Till det normalas försvar* är också en djupt reaktionär bok, skriven av en övertygad elitist och begåvad stilist. På ytan kan den därmed lätt förföra, men skrapar och hackar man bara det minsta lilla på essäernas alla vackra ord faller den ideologiska putsen i stora flakor.

Framtiden är inställd, heter det nu. Hoppet är dött. "Bara gröt alltsammans", skriver Enzensberger. Livet — hävdar han — kan

därmed uteslutande levas i från världen undanskymda skrymslen och vrån; utan varken moraliska eller politiska principer. "Egensinnet" är vad Enzensberger i stället hyllar och tror på. Tanken på att ett visst agerande medför vissa givna konsekvenser är, enligt honom, enbart en slaggprodukt från gammal tysk och illa tänkt filosofi. Om — låt säga — Lundström skulle spendera alla sina pengar på dyra restaurangmiddagar har det inget som helst samband med att han är fattig som en kyrkrätta tio dagar efter löningen. Konsekvensen av de feta middagsnotorna saknar betydelse för hans privatekonomi i stort. Det är inrebörden av Enzensbergers tes om "slutet på konsekvensen", vilket är titeln på bokens inledande essä.

Tippat över kanten

Utifrån en i grunden sund och vettig skepsis mot himlastormande utopier har Enzensberger konstruerat sig en alldeles egen teori att förklara världen med. "Den goda saken, varje god sak, blir falsk så snart den förs till sin spets." Jaha, kanske det. Det kan vara riktigt. Det kan också vara fel och falskt uppåt väggarna. Grundfrågan som måste ställas kvarstår: Hur vet Enzensberger det? Har han likt förbaskat tillgång till det historiens facit som han med all den kraft han är mäktig släss för att förklara som obefintligt, farligt att tro på och evigt vilseledande?

Förklaringsmodeller av mer övergripande slag och alla försök till sammanhängande resonemang avfärdar Enzensberger helt sonika som rester från ett "marxistiskt" och dunkelt förflutet i mänsklighetens — däremot inte sin egen! — historia. Nu har han i sin upphöjda och självvalda isolering från verkligheten helt

och fullt tippat över kanten och faller handlost ner i antiintellektualism. Analyser är han allergisk emot, uppenbarligen av den enkla anledningen att de kräver möda, sittflask och vanligt anständigt tankearbete. Dagdrömmier är för honom avsevärt behagligare; dagdrömmar och spekulationer som fritt hjular omkring utan krav på redovisning eller underbyggnad av fakta. "Våra kollektiva ångest- och önskedrömmar väger minst lika tungt, antagligen tyngre än våra teorier och analyser", skriver han. "Optimism, pessimism, käre vän — sånt är bara plåster för ledarskribenter och spågubbar." Flykten från det intellektuella arbetet är total. Enzensberger har annat att syssla med.

Splittrat och obegripligt

Oberörd av logik, yttre såväl som inre sammanhang och vardagsverklighet utanför sin villa i München och flygterminaler världen över, skriver i stället Enzensberger vidare. Orden han gör till meningar berusar honom och tycks ge tillräcklig näring för en fortsatt produktion av essäer och bulletiner att sända ut till Europas tidningar.

Förvirringen, som döljer sig bakom den kalla cynismen, är dock inte att ta miste på. Utvecklingen under åttio- och nittiotalen har för herr Enzensberger — i likhet med så många andra före detta karriärsrevolutionärer i finvästern — medfört att all förståelse till konstruktiv tankeverksamhet blockeras. Politiken har förvandlats till deras privata och personliga nedslag. Här har Enzensberger alltid varit en föregångsman. Hans reträtt inleddes i samma stund som engagemanget började.

Från detta övergivna slagfält har han nu flytt — för gott eller bara för tillfället återstår att se... Men inga fler för framtida

framgångar förödande misstag. Av försiktighet stannar han därför kvar inomhus. Inte bara moralen och politiken saknar sammanhang. Allt blir sönderhackat, splittrat och obegripligt. Under hans ketterande framför ordbehandlaren är det som om själva verkligheten vittrar sönder inför hans ögon redan vid betraktandet. Resultatet blir att den stilistiskt briljante och stundtals skarpsynta Hans Magnus Enzensberger inte förmår genomföra en enda till dess slut bärande analys. Han ger helt enkelt upp på vägen, måhända redan i huvudet.

Litteraturen och massmedia, den gren som Enzensberger själv sitter på, blir i den nya världens ordning inget annat än en Alka-Seltzer-tablett i ett glas med vatten. "Den finns där fortfarande, men den märks inte längre." Kritikern och recensenten har även de "försvunnit ur historien". Litteraturen, påpekar Enzensberger mycket riktigt, har åter blivit vad den var från början: "en angelägenhet för minoriteter".

Det tycks inte bekymra honom nämnvärt. Snarare tvärtom. Folk är trots allt mest till besvär. Och varför skall alla läsa böcker? När Enzensberger i andra sammanhang anklagar politiker och journalister för folkförsäkt är det sin egen inställning han angriper.

Folkförakt

Bildningen är alltså död och heller inte värd att försvara. I informationsbruset riskerar vi alla att dränkas som råttor. Enzensberger flinar förmöjt åt skådespelet och får ytterligare ett nytt ämne att skriva om. I grunden bryr han sig inte det minsta. Folket får vad det förtjänar och han drar sannerligen inte ut i strid för någon annans rätt än sin egen. Bara han får ha sina böcker och

tidningar ifred skiter han i vad andra läser eller inte får eller kan läsa. Föraktet mot så kallat vanligt folk slår rakt igenom den polerade yfermissan och elitismen tittar fram.

I en av essäerna, "Om ignoransen", skriver han om en håfrisörka. Zizi kallar han henne. Att hon inte är lika bildad och beläst som till exempel Enzensbergers själv tycker han är fullt förståeligt. Han försvarar till och med Zizis okunnighet. "Skulle hon dessutom läsa ledarartiklarna i Frankfurter Allgemeine Zeitung och hålla reda på besluten på den socialdemokratiska partikongressen skulle Zizi bli vrickad." Stackars lilla håfrisörka! Hjärtan hennes är för liten och alls inte lika stor som doktor Enzensbergers. "Det är inte hennes fel", skriver han dock tröstande, "att jämförelsen mellan Konsum och Ica säger henne mera än den mellan Goethe och Schiller."

Analfabetismens lov

Med belåten elitism och klädsam uppgivenhet nöjer sig Enzensberger med att litteraturen "reducerats till sin rätta storlek". Det är, enligt denne självutnämnde europeiske världsmedborgare, till och med "befriande".

Enzensberger drar sig inte ens för att dra luft i lungorna och storvulet hålla tal till analfabetismens lov. Frånstötande kan han om okunnigheten skriva att "tänker jag på den börjar jag småningom se analfabeten som en vördnadsvärd gestalt." Gömd i sitt biblioteks ombonade trygghet ser han världen genom den privilegierades ögon. Reptilen rör sig sakt bakom gardinen och tänker sina egna tankar. "Jag skulle till och med vilja riskera påståendet att befolkningen kommer att dela upp sig allt tydligare i olika kulturella kaster. (Naturligtvis

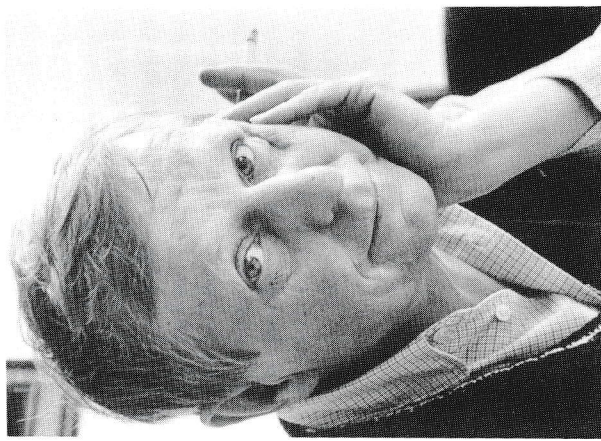

Foto: Joanna Helander

använder jag denna term i deskriptivt syfte, utan systematiska anspråk.) Dessa kaster låter sig inte beskrivas med hjälp av den traditionella marxistiska modellen, där den härskande kulturen är de härskandes kultur. Ekonomiskt klassläge och medvetande går alltmör isär."

Fast i fallet Enzensbergertycks den gamla marxistiska analysen stämma mer än väl. Hans medvetande och åsikter står helt i överensstämmelse med hans "ekonomiska klassläge". Välsituerad och allt annat än fattig, bildad och högst privilegierad, skiter han fullkomligt i att analfabetismen brer ut sig. "Beklage det den som vill. Jag har ingen lust."

Fyfan för Lars Gustafssons vänlige reptil! Villigt ställer Enzensberger upp i rollen som smilande dödgrävare. Det är den personliga vinningen som driver honom. När

tiderna var sådana att arbetarklassen var på modet, hade de "arbetande massorna" ingen större vän än slagordspoeten och salongsradikalen Enzensberger.

Avlönad dräng

Idag försvarar han i stället sin egen klass: småborgerskapet eller medelklassen. "Vi tillhör alltså en klass", skriver han med småfnysande sarkasmer och ironier, "som varken behärskar eller besitter det avgörande: de berömda produktionsmedlen, och som inte skapar det likaså avgörande, berömda mervärdet". Medelklassens positioner i samhället vill Enzensberger likväl skjuta fram: "i alla dagens högindustriella samhällen har småborgerskapet den kulturella hegemonin. Det har blivit den förebildiga klassen, den enda som producerar vardagslivets former i stor skala och gör dem bindande för alla andra." Bombastiskt slår han sedan fast: "Det står för förnyelsen. Det avgör vad som anses vackert och eftersträfvansvärt. Det bestämmer vad folk tänker. (De härskande tankarna är inte längre de härskandes, utan småborgerskapets.) Det upptäcker ideologier, vetenskaper, teknologier."

I slutklämmen har Enzensberger självfallet alldeles rätt. Vad han glömmat att fråga sig själv, småborgarens uteblivna självranstötning, är vems tjänande och avlönade dräng han är där han sitter framför ordbehandlaren och producerar ideologi!

Allas vår Herr Doktor Lars Gustafsson kom hur som helst fram till sin Hans Magnus Enzensberger. "En mager man, i vita byxor av engelskt skinn och vit sweater stod tankfullt lutad över staketet", skriver han efter att i en gammal Volkswagenbubbla ha snurrat runt genom Berlins gator och gränder för att slutligen hitta fram till

Fregestrasse i Friedenau. "Han måste ha stått där länge. Med uråldrig ödleglanslyste ögonen i hans reptilansikte."

Redan då var Enzensberger en tjänande åsiktsdräng, fast för Gustafsson var han något annat. "Med tillgivenhet betraktade jag denna sällsamma varelse. Vid åtminstone ett tillfälle hade han räddat mig. I det jättelika, ljusa vardagsrummet stod tekanan färdig."

Kameleonten skiftar färg

Herr Gustafsson stannar kvar hos sin vän. "Morgnarna hade jag förmig själv, eftersom E. aldrig stiger upp före klockan elva... min värld störde mig inte mycket, för det mesta höll han till i sitt jättestora arbetsrum i övre våningen." Den intellektuella medelklassen är sig sammanhängande förödande lik: "Över frukosten förde vi några lugna, kloka samtal... På kvällarna hände det att vi gick ut. Någon väninna i någon tyst våning spelade för oss på pianot, bjöd oss på en cigarett med blå haschischfärgad rök."

Hans Magnus Enzensberger skriver vidare. Kameleonten har skiftat färg och uppnått status av intellektuellt orakel, precis som professor Gustafsson. En reptilhjälper alltid en annan. Världen är sig bedövande lik oavsett vad de själva påstår. Enzensberger kan ju alltid ta och fråga Zuzi nästa gång han slinker in för att klippa håret. Hon vet säkert bättre än han hur verkligheten är beskaffad, även om hon inte har läst den skitförmåna essäsamlingen *Till det nor-malas försvar*.

Flykten från Hitler

av Einar Schlereth

Einar Schlereth, välkänd för denna tidnings läsare, växte upp i Hitlertyskland. Han har aldrig sett någon anledning att läsa Hitlers *Mein Kampf*, som för övrigt fortfarande är förbjuden i Tyskland. När boken nu kommit på svenska bad vi honom att tvinga sig igenom alstret och delge sina synpunkter. Det blev minst sagt blandade reaktioner och känslor.

Mitt första minne av Hitler går tillbaka till 1943. Jag var fem år gammal och gick i folkskolans första klass i Marienwerder, som var Westpreussens regeringshuvudstad. Westpreussen upplöstes av Hitler och slogs ihop med Ostpreussen, men det fick jag klart för mig först senare. Då på sommaren 1943 kom Hitler till vår stad. Vi skolbarn fick små flaggor i händerna och en extra morot och en glass. Och så skulle vi ställa upp oss utanför skolan och hälsa vår Ledare som skulle komma längs vår gata.

Och jag minns en stor sluten svart bil med en skugglik figur i baksätet. Säkert var det en helkaravan av fordon och säkerligen satt inte Hitler ensam i bilen, men det minns jag inte längre.

Sedan blev skolorna omgjorda till lasarett. Skolbarnen föstes hit och dit till olika lokaler runtom i staden, skolvägen blev

oändligt lång och till slut inställdes all undervisning. Sedan brann Danzig. Det kunde vi se på 8 mils avstånd eftersom en del av vår stad låg uppe på en höjd. Resten blev som en dröm, det måste ha varit strax före flykten. Jag låg med min knallpåk i handen i en skyttegrav, sida vid sida med Adolf Hitler för att försvara vårt fosterland.

I januari 1945 kom flykten, den som Hitler ville förhindra genom att spränga alla broarna över Weichsel. Ändå blev den möjlig genom den otroligt hårda vintern, som fick floden att frysa till i tid. Flykten med sina umbäranden, oräkneliga lik av människor och hästar längs vägarna, på bägge sidor, till höger och till vänster, med amerikanernas långvariga flyngangrepp på låg höjd — för en åttaåring var den ett enda äventyr. En mardröm blev den först mycket senare, en mardröm som hemsökte mig till mitt 28:e levnadsår.

Sedan följde kapulationens kaos. Än var det ryssarna, än var det engelsmän och fransmän och slutligen amerikanerna. Och när min mor skickade mig till affären in-skräppte hon nu ständigt i mig att jag inte skulle skrika "Heil Hitler" och sträcka upp armen när jag steg in i butiken. Jag skulle helt enkelt säga "Goddag".

Uppbrott och brytning

Så kom efterkrigstiden, då Hitler och allt som hade att göra med honom blev absolut tabu. Inget av det fanns mer helt enkelt, det hade aldrig funnits. I en tid då alla möjliga tabun bröts — då de "tyska" kvinnorna sminkade sig grällt, vickade på rumpan och stod i kö för att kasta sig i armarna på Gf:s för ett paket cigaretter, då männen slickade segrarna i röven och drog sig fram på svarthandel och stölder — då följdes detta tabu stenhårt, i privatlivet och i det offentliga. Så var det också vid gymnasiet i den bayerska småstad, där andra världskrigets historia slutade för oss.

Min verkliga konflikt med fascismen började först när jag började mina studier långt hemifrån, i Hamburg med yrkesarbete på sidan om, och fick många vänner bland utlänningar. Så skedde då också snart min slutgiltiga brytning med föräldrarna, dvs i första hand med min far. Inte bara för att han var en tyrann, med förkärlek för påken som uppfostringsredskap. Inte bara för att han som chefredaktör i Tredje riket var en illgärningsman vid skrivbordet, en obegriplig inspiskare, som så sent som i april 1945 trodde på slutsegern. (Jag minns ett samtal mellan honom och en greve Basowitz, när de vid Roosevelts död spekulerade över hur de allierade skulle råka i luven på varandra och "vi" i alla fall skulle kunna vinna. Jag minns också hur stolt han

var över att Goebbels en gång räckte honom handen, han som var den yngste av Rikslitteraturlidarna.) Nej, det var framförallt därför att han till slut av sitt liv fortsatte att vara fascist.

Fast allt det där är mycket länge sedan och nu plösligt får jag de bågige Hitler-volymerna i handen och man ber mig att skriva något om dem. Jag tillstår att jag inte förmår göra det utan kval och med "objektivitet". Alltför stor är vreden över denne ljusskygge kretin som jag kan tacka för att min far blev en halsstarrig eftersägare, för att jag förlorade mitt hemland och drevs iväg till ett ärkereaktionärt, ärkekatolskt bayerskt näste där jag till slut stod alldeles rottryckt. Han är den jag kan tacka för "den nedärvda belastningen" att inte kunna komma någonsans som människa utan alltid som tysk. Alltför stor är vreden över att han spritt ut en virus i världen som är ständigt virulent. Vreden över de 60 miljonerna döda, över de ansvariga, som efter kriget var tongivande för vår politik och grånade i åra med feta pensioner, över det rådande världsläget med dess tusentals problem, av vilka nästan alla går att återföra på Hitler.

För första gången

Men jag skall skriva något om *Mein Kampf* som jag håller i handen för första gången, groteskt nog inte på tyska utan på svenska, ty här i landet är boken fortfarande förbjuden. Och jag måste säga att jag aldrig läst en så urbota eländig bok. Den sämsta av usla romaner kan inte vara så dålig. Men kanske kan man också säga att en sådan politisk kitsch är möjlig därför att det finns så många usla romaner. Stig Jonasson har fullständigt rätt när han i inledningen skriver att det är en av de mest tryckta och

minst lästa böckerna. Den som inte är masochist kan egentligen inte läsa den. Jag har dock känt mig bunden av mitt löfte och har alltså under kval fått den läst.

Argumentet att de unga nynazisterna i hela Europa inte alls är några riktiga nazister, eftersom de ju inte alls känner till den hitlerska "teorin", tycker jag är falskt. De handlar helt och fullt i Hitlers anda, framförallt när de svamlar om det tyska. Det är just vad Hitler gör tills hans död. Men att med en fanatiker diskutera Mobergs tes, "nationalstolthet är den billigaste formen av ära", är lite grand som att med en troende diskutera Marias jungfrulighet. Och tron på det ena såväl som det andra har redan kostat miljoner och åter miljoner människoliv.

Monoton propaganda

Hitler skriver att han i rätt tid insett propagandans värde och att det därvid ingalunda kommer an på sanningssinnehållet, utan på hur länge man hamnar i den. Och järnhårt håller han sig till detta. Med monotonin hos en tibetansk bönekvam upprepar han samma fraser om och om igen. Att det inte finns något värre än fred, att allt vad pacifism, humanitet och estetik heter är djävulstyg, förlåt, påhitt av det av judar behärskade borgerskapet och den av judar behärskade socialdemokratin. Att demokratin är ett påhitt av den internationella judenheten, att alla riksdagspolitiker är taskspelarare, bedragare, försnillare och förrädare och att Tyskland måste uppfylla sitt uppdrag från Gud(!).

Vad skall man säga om det? Eller vad skall man säga om en österrikare som kommer till Tyskland och genast villigt anmäler sig som kanonmat men sedan blir skitskraj att befordras hinsides av en

"negerkula", som efter första världskrigets slut börjar sin karriär som spion värvad av högergeneraler och skickas in i ett extremhögerparti av just dessa högergeneraler för att där fortsätta som inspiskare? Vad skall man säga om det? Man kan inte säga något om detta, eftersom Hitler var besatt av så mystiska begrepp som tyskhet och ras, för vilka han "var beredd att ge sitt liv" och därmed inte räknades i kampen för dessa begrepp, utan endast målet. Och eftersom man om detta egentligen kan säga så litet, förefaller det för många inte finnas något bättre än att operera med begrepp som "demon", "djävul" eller "galning".

Och likafullt finns det naturligtvis något förnuftigt att säga om det. För det första: Det är tillräckligt att parallellt med *Mein Kampf* läsa en anständig biografi. Hitler ljuger nämligen som en borstbindare. Det börjar redan med att han diktar ihop en gyllene ungdomstid åt sig; om denna vana hos "stora män" har Jan Myrdal i sin roman *Karriär* redan sagt de passande orden. Han utelämnar eller diktar till, helt som det passar honom.

För det andra besannas Maos ord: En ledarpersonlighet skapar inte utifrån sig själv, utan lägger ihop och sammanfattar redan existerande idéer som ligger i tiden. Fast det kunde naturligtvis en Hitler inte inse. Han trodde på sitt geni och vad man skall tycka om det har Ivar Lo-Johansson skildrat mycket klart i *Geniet*.

Faktiskt var dessa skriverier i sig inget mer än en galnings utgjutelser, men eftersom Hitlers "idéer" låg i luften och — detta är det viktiga — eftersom de från intresserad sida ansågs ändamålsenliga, kunde de få sin verkan. Amerikanerna med sitt CIA, som bevakade Hitler från början, insåg detta helt klart och satte fingret på det: Den

hitlerska ideologin riktade sig huvudsakligen mot bolsjevismen i Tyskland och i Sovjetunionen. Visserligen tyckte de hans antisemitism var överdriven, men den tog de på köpet.

Vilken var Hitlers bas?

Jag är inte överens med Stig Jonasson när han i sitt annars läsvärda förord skriver: "Nazistpartiet finansierades inte av industrin, utan levde på de många små bidragen från anhängarna." Det också, men John Toland, som är en snarast konservativ historiker och på intet sätt sympatiserar med vänstern, har med vetenskaplig noggrannhet sammanställt hur Hitler ända från början understöddes av generalitet, av staten, av Münchens polischef, av in- och utländsk storindustri och av adelspersoner (vilket naturligtvis förbigås med tystnad av Hitler själv). På annat sätt hade ju inte heller varit tänkbart att kunna bestrida de enorma utgifter för partiet redan i München. En flod av trycksaker och affischer, lastbilar för SA:s transporter och Hitlers lyxbil, nya uniformer för SA och ett hav av fanor, banderoller, armbindlar, etc etc.

Trots allt detta, trots hans "karisma" och hans "hypnotiska" verkan och trots terror och de otaliga morderna skulle Hitler inte ha kommit till makten om inte borgerskapet efter de sista fria valen i november 1932, då Hitler förlorade 2 miljoner röster, hade råkat i panik och överlämnat makten till Hitler. Och en lögn som idag kan glädjas åt större popularitet är påståendet att arbetarna ju valde honom! Jo då, också miljoner förblindade arbetare röstade på honom (de som fördumats av mediernas intellektuella, sådana intellektuella som idag ställer sig och hånar: Se bara så dumma arbetarna är!), men procentuellt var andelen borgare

i hans röstunderlag väsentligt högre. Och framförallt röstade intelligentian och studenterna på honom, vilket bara alltför gärna glöms bort.

En annan saga, den om Hitlers påstådda fiendskap mot kyrkorna, avslöjar han själv. Gång på gång betonar han värdet av tron: Ett folks stora massa består inte av filosofer; men just för massan är tron ofta den enda grundvalen för en sedlig världsåskådning. Eller ännu skarpare: Angreppet mot dogmen liknar därför i hög grad kampen mot statens allmänna, lagliga grundvalar. (Del 1 sid 243.)

Över huvud taget är för Hitler massans dumhet ett ständigt återkommande tema. Till detta anför han "slutgiltiga" bevis: Folket är feminint — feminin = dum — alltså är folket dumt. I så måtto måste man helt enkelt ge Stig Jonasson rätt i att *Mein Kampf* är en av de mest tryckta men minst lästa böckerna. Ty hade de bredare folkskikten läst, så hade väl ändå mången stötts av att på nästan varannan sida få veta hur dum han är.

"Dumma undersåtar"

Läsaren skulle ständigt fått gnidet under näsan inte bara att han är dum utan också att han själv som tysk inte längre är medborgare, utan först och främst bara undersåte. Det tyska medborgarskapet måste först förtjänas, av män genom militärtjänsten, av kvinnor genom giftermål och moderskap. Men sedan sorterade han vidare: stockdumma, dumma och mindre dumma, de något sluga, de slugare och de slugaste och i spetsen för dem alla den översteslugen herr Hitler personligen, naturligtvis. Och denna hierarki skulle hållas ihop med jämhård disciplin. Så skedde ju sedan också! Tyvärr måste man också säga att up-

penbarligen inte ens kommunisterna skaffade sig tillräcklig kännedom om hans bok, annars hade de inte misslyckats så bedrövligt. Så bedrövligt att Hitler njutningsfyllt gjorde sig lustig över deras "evigt vacklande taktik" (Del 2 s. 109). I frågan om nationen, Versailles-fördraget, sexualiteten hade kommunisterna — trots alla intressanta ansatser — ingen klar linje och lämnade därmed motståndslöst fältet fritt för nazisterna.

Ansaret att reagera

Till sist frågar man sig naturligtvis också hur det kommer sig att hans bok inte åtminstone av judarna beaktades och togs på allvar. Där stod ju ändå allt på noggrannaste sätt skrivet vad som var hans avsikter. För mig klagades judarnas förhållningssätt egentligen först för ett par år sedan genom det sätt på vilket dagens innevånare i Hamburg — och därmed jag själv — förhåller sig: I åratal har vi alla vetat att kärnreaktor i Stade är en av de mest förfallna i hela förbundsrepubliken. Vi vet också att Hamburg med rådande vind från nordväst i händelse av en olycka med säkerhet skulle få ta huvudstöten. Vi vet ju också att förbundsvärnet sedan länge har utarbetade planer att hermetiskt innesluta Hamburg från omvärlden. Blir det en olycka, så kan

ju varje förnuftig människa fråga sig: Hur kunde de bara sitta där och huka sig när de har känt till det så länge?

Man ska givetvis inte missförstå min kritik dithän att allt är fel som står i *Mein Kampf*. I många saker hade Hitler naturligtvis rätt: Versailles-fördraget var ett skamligt fördrag, Tyskland bar inte ensamt skulden för krigsutbrottet, kärleken har kommersialiserats, våra städer lever (idag mer än någonsin, inte minst på grund av Hitler) endast av gångna tiders glans och gloria och helt visst är otaliga politiker korrupta in i märgen osv. Men hos Hitler är det nu en gång bara halvsanningar, eftersom han varken erkände (eller vill erkänna) orsakerna till dessa företeelser eller kunde göra något åt dem med sitt receptmakeri.

Varje medborgare borde också själv övertyga sig om detta. Till det räcker läsning av ett par kapitel eller åtminstone ett par sidor (att läsa hela verket är mycket begärt). Till en kritisk läsning kunde också skolorna lämna ett värdefullt bidrag, men det förblir säkerligen ett önsketänkande.

Avslutningsvis bara ett ord till den i sig förljansfulla utgåvan och dess förvisso mödosamma överarbetning: Det är verkligen beklagligt att de bägge volymerna inte har försetts med ett index.

Övers. Erik Göthe

Som vidare läsning anbefalles:

John Toland: *Adolf Hitler*, 1204 s. Bergisch-Gladbach 1977.

Paul Merker: *Von Weimar zu Hitler-Deutschland - Sein oder Nichtsein?* Band 1, 424 s. Frankfurt 1973.

Paul Merker: *Das Dritte Reich und sein Ende*, Band 2, 574 s. Frankfurt/M 1972.

Einar Schleret

Philippe Bouquet — en förmedlare av svensk litteratur i Frankrike

Av Elisabeth Tegelberg

När man försöker bilda sig en uppfattning om betydelsen av svensk litteratur och kultur i Frankrike idag, stöter man ständigt på namnet Philippe Bouquet. Det känns mycket snart nödvändigt att få veta vem denne man är och bakgrunden till hans engagemang för skandinavisk — och speciellt svensk — litteratur och och kultur.

Jag begav mig till P.B.:s hemstad Le Mans för att intervju honom om hans verksamhet och ta del av hans synpunkter på svensk litteratur. Han visade sig vara en synnerligen energisk person, franskt vältalig och välgörande frispråkig. Efter sex timmar i detta stimulerande sällskap inser man att svensk litteratur i P.B. har en marknadsförare av rang i Frankrike.

Vem är då P.B.? Han är professor i skandinaviska språk vid universitetet i Caen (Normandie) och har i sin avhandling behandlat svensk proletärlitteratur. Han är

också en mycket produktiv översättare av svensk skönlitteratur till franska och har gjort stora insatser som förmedlare av svensk litteratur i Frankrike genom att skriva artiklar, hålla föredrag och anordna symposier. Genom sina olika aktiviteter har P.B. aktivt påverkat fransmännens bild av Sverige och svenskarna och bidragit till ett ökat intresse för vårt land och vår kultur.

När P.B. var klar med sin avhandling 1980 blev översättning för honom ett sätt att till en större fransk publik förmedla de starka upplevelser han själv fått genom den svenska litteraturen. (Han har även gjort översättningar från danskan, men har så småningom kommit att helt inrikta sig på svenska.) Att börja översätta blev en intellektuell förnyelse och öppnade nya horisonter för akademikern P.B.

P.B. har även skrivit en mer lättillgänglig version av sin avhandling som riktar sig till

en bredare fransk läsekrets, trilogen *La Béche et la plume* (1986). Första delen finns i svensk översättning av Jan Stolpe — *Spaden och pennan* — och har fått mycket positivt mottagande i den svenska pressen. P.B. har även sammanställt två ”dossiers” i det franska förlaget *Plein Chant*'s tidskriftserie, en om Stig Dagerman och en om Ivar Lo-Johansson, två författare som ligger honom mycket varmt om hjärtat.

I den här artikeln är det *översättaren* P.B. som står i centrum. Ett femtiotal översättningar har han gjort hittills och ytterligare ett antal är under utarbetande. Det är framför allt som översättare av svensk proletärlitteratur som P.B. har gjort sig känd, men hans översättningar täcker ett brett spektrum och han är angelägen om att de verk han översätter engagerar honom. Förmågan att engagera, anser han, har författare som lever med sin tid och har ett ”förhållande till verkligheten” och dess egenskaper har han funnit i rikt mått hos t.ex. de svenska proletärförfattarna. Brist på verklighetsanknytning är däremot en förebräelse han riktar mot dagens franska litteratur, som han anser ha fastnat i retorik och intellektualism.

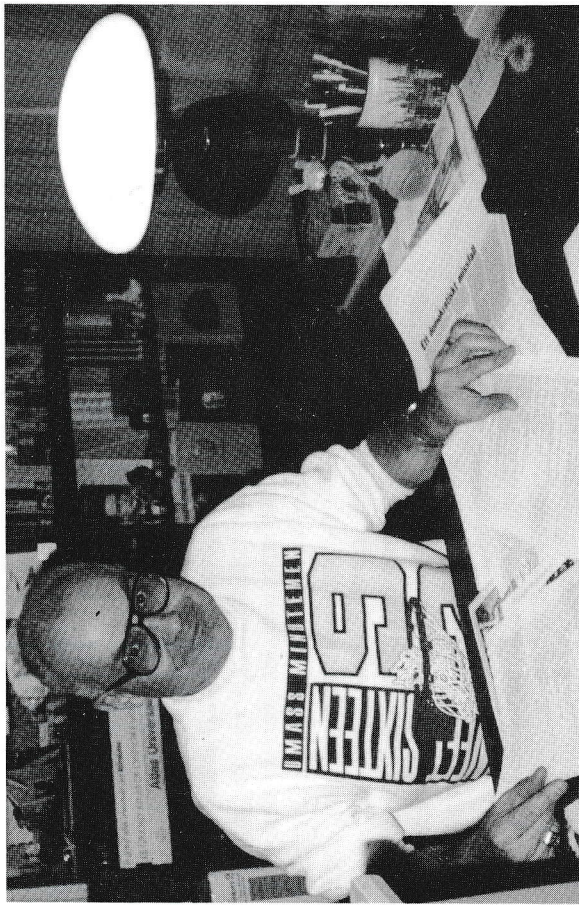
Proletärlitteraturen

P.B. talar med speciell stolthet om sin översättning av Josef Kjellgrens *Smaragden*, som han betecknar som den mest krävande — och mest värdefulla — av alla översättningar han har gjort. Ivar Lo-Johansson, som är en av P.B.'s speciella favoriter, både som författare och som människa, hör heller inte till de lättöversatta. Detta beror bl.a. på den ordknappa stilen, säger P.B. Vid översättning till franska blev det nödvändigt att till viss del ”förfranska”

honom: orsakssammanhangen måste tydliggöras för att texten skulle fungera på franska. Andra proletärförfattare som P.B. har funnit angeläget att översätta till franska är Eyvind Johnson, Folke Fridell och Kurt Salomonson. De fransmän som är intresserade har alltså goda möjligheter att ta del av svensk proletärlitteratur.

Vad anser då P.B. om fransmännens förhållande till *proletärlitteratur* överhuvudtaget? Han förklarar att detta knappast är en uppskattad genre i ”finkulturens” hemland! Den förknippas ofta med tråkighet, ytlighet och låg litterär kvalitet. Någon fransk proletärlitteratur i svensk mening finns inte i Frankrike, där samhällsutvecklingen under första delen av 1900-talet på många sätt har varit annorlunda än den i Sverige, framhåller P.B. Faktorer som har varit avgörande för den svenska proletärlitteraturens framväxt och unika ställning i Sverige har helt eller delvis saknats i Frankrike, t.ex. folkrörelser, folkhögskolor, folkbibliotek och en arbetarrörelse med intresse för kulturfrågor. Härill kommer, fortsätter P.B., att det franska språket i sig innebär ett hinder för de fransmän som saknar formell utbildning, eftersom skriftspråket i franskan mer än i många andra språk skiljer sig från talspråket. Vill man uttrycka sig i skrift på franska, är det nödvändigt att behärska det formella regelsystemet.

Det är praktiskt taget omöjligt för någon som inte behärskar den franska grammatikens alla finesser att bli accepterad som författare. Litteraturskapandet är och förblir den kulturella elitens domän i Frankrike, en syssla för de intellektuellt etablerade. Det är så mycket som är förbjudet på franska, suckar P.B. uppgivnet. P.B. är inte helt nöjd med *medias* mot-

Philippe Bouquet i sitt arbetsrum, Le Mans 1992. Foto Elisabeth Tegelberg.

tagande av hans översättningar och böcker i Frankrike. Inte därför att kritiken har varit negativ, utan därför att verken har uppmärksammats i så ringa omfattning i franska media. Det är framför allt den inflytelserika huvudstadspressen som enligt P.B. kunde vara mer generös med utrymme när det gäller recensioner av skandinavisk litteratur. P.B. efterlyser också bättre information i franska media om nyutkomna verk från det nordiska språkområdet: de potentiella läsarna måste få veta att böckerna existerar för att kunna efterfråga dem!

Press och publik

Undantag finns emellertid. Stig Dagerman, Carl-Henning Wijkmark och Jan Guillou (alla med verk översatta av P.B.) har fått många och utförliga recensioner i fransk press. Stig Dagerman har sedan decennier tillbaka en solid ställning i Frankrike på

grund av verkens intellektuella karaktär, understryker P.B., och han tilltalar inte minst fransk ungdom idag. De existentiella frågorna, livsångesten och äktheten i Stig Dagermans engagemang upphör inte att fascinerar den franska publiken. Att Carl-Henning Wijkmark och Jan Guillou har blivit uppmärksammade utöver det vanliga i franska media kan delvis förklaras med att de har fått var sitt litterärt pris i Frankrike. Wijkmark har blivit belönad för sin roman *Dressinen* och Guillou för sitt självbiografiska verk *Ondsken*. Dessa utmärkelser innebär ju i sig ett uppmärksammande av svensk litteratur, som sedan får återverkningar i media.

Hur är det då med *publikens* mottagande? Säljs svensk litteratur i Frankrike idag? Förläggandevis lite, säger P.B., mellan 2 000 och 3 000 exemplar per bok när det gäller hans egna översättningar (med undantag

för vissa storsäljare som Sjöwall-Wahlöö, där upplagorna ligger runt 10 000). För-säljningssiffrorna, framhåller P.B., kan inte ses som isolerade företeelser: den skandinaviska litteraturen utges ofta på mindre förlag i landsorten eftersom dessa lustigt nog är mindre rädda för att satsa på osäkra kort än de etablerade Parisförlagen. De små förlagen har naturligtvis inte råd att spendera lika mycket pengar på reklam som de större och de har heller inte lika nära och omfattande kontakter med media. Detta påverkar givetvis deras möjligheter att marknadsföra den litteratur de förlägger och konkurrensen med de stora Paris-förlagen blir dem ofta övermäktig.

Skandinavien på frammarsch

Det är ett faktum att det har varit ett uppsving för skandinavisk — och framförallt svensk — litteratur i Frankrike under 80-talet. Hur förklarar P.B. detta uppsving? Det finns flera orsaker som har bidragit till uppsvinget, anser han: den franska litteraturen har stagnerat kvalitetsmässigt; fransmännen har blivit mer öppna för litterära impulser från andra länder; förlagen får i viss mån subventioner från de skandinaviska länderna för att ge ut skandinavisk litteratur; tillgången på goda översättare har förbättrats.

Det finns ett antal relativt nya översättare som i likhet med P.B. själv ägnar sig åt att översätta skönlitteratur samtidigt som de innehar universitets tjänster i skandinaviska språk och litteratur i Frankrike. Tack vare dessa översättare har många yngre svenska författare blivit översatta till franska och översättarna fungerar också ofta som rådgivare åt förlagen. Översättarna från mindre språk har vanligtvis ett mycket passionerat förhållande till sin syssla och

till de verk de översätter, understryker P.B.

Vilken svensk litteratur bör man prioritera när man översätter till franska? Det slags litteratur som saknas i Frankrike, som fyller ett tomrum, hävdar P.B. med bestämdhet. Det är det som är "svenskt" som fransmännen bör få tillgång till och det är här som översättarna från språk från mindre språkområden spelar en viktig roll som kulturförmedlare. Att översätta t.ex. psykologiska romaner till franska är menings-löst, sådana skriver fransmännen bättre själva, säger P.B.

Kan man säga något generellt om skillnaderna mellan svenska och franska *språket*? P.B. är av åsikten att svenskan är ett påfallande expressivt, konkret och musikaliskt språk, medan franskan är analyserande, abstrakt och understryker orsakssambanden. I svenskan ligger det ofta en betydelse i meningens rytm, särskilt i poesi, vilket innebär översättningssvårigheter, påpekar P.B. Ju "enklare" språket är, desto svårare är det att översätta, eftersom det då samtidigt finns så mycket utsagt. Men det är de svåra översättningarna som ger honom den nödvändiga utmaningen i arbetet!

Språket — en utmaning

Översättningsproblemet kan vara såväl av språklig av kulturell art, förklarar P.B. vidare. Det finns svenska begrepp som inte existerar på franska, t.ex. statare, förstuvist och fjärd, och det kan vara svårt att på franska framkalla de associationer som vi i svenska får genom våra sammansatta substantiv och avledning, t.ex. folkhem, folkhemsmodell och "folkhemisera". Det finns också skillnader i bild- och symbol-språket: i svensk litteratur går man ofta tillbaka till gamla testamentet medan den

franska litteraturen framför allt hämtar sin inspiration i grekisk-latinsk mytologi och från nya testamentet. Att finna lösningar på sådana problem hör till P.B.'s vardag. Man står alltid inför ett val, översättning är den mest existentiellistiska verksamhet som finns! säger han.

P.B. understryker att en översättare ständigt befinner sig i konflikt mellan texttrohet och läsbarhet. Idealet att samtidigt uppfylla båda dessa krav är tyvärr inte alltid möjligt att uppnå. Med växande erfarenhet har P.B. kommit att prioritera läsbarheten. Texten måste ju fungera på franska, framhåller han. Allt för ordgrann översättning är ofta ett nybörjarfel som beror på osäkerhet, men med tiden vågar man i högre grad frigöra sig från original-texten. Det är ett kardinalfel när svenskans strukturer avspeglar sig i franskan, då blir texten inte effektiv på franska, menar P.B.

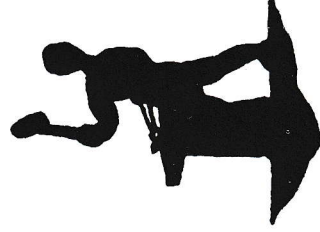
Översättning — en evig process

P.B. tillägger att en översättning aldrig är färdig, den kan alltid göras bättre. Det är frustrerande att efter några år läsa en översättning man har gjort och det brukar bli många streck med rödpen. Översättningar åldras fortare än originalen och

hur bra en översättning än kan vara, är och förblir den en kopia av originalet. Att översätta är förvisso en lektion i ödmjukhet, brukar P.B. säga, eftersom man ständigt inser sin begränsning. Egentligen anser han att översättning är en paradox: översättaren skall uttrycka en annans person tankar och fantasier på ett språk som inte är avsett för det.

Slutligen framhåller P.B. att en översättare heller aldrig är "färdig" med ett verk i överförd bemärkelse. När verket väl är utgivet måste det "följas på vägen": det skall presenteras och föras fram, så att det väcker intresse och nyfikenhet. Detta är en del av översättarens roll som kulturförmedlare och denna utåtriktade verksamhet tilltalar den dynamiske P.B., som fullgör uppgiften med stor framgång.

Philippe Bouquet är värd att uppmärksammas för sina mycket betydelsefulla insatser för att sprida kännedom i Frankrike om skandinavisk litteratur i allmänhet och svensk i synnerhet. Det är svårt att föreställa sig en mer engagerad och aktiv kulturambassadör för de skandinaviska länderna och mycket av den uppmärksamhet som ägnats nordisk litteratur i Frankrike under 80-talet har vi honom att tacka för.

Arbetslitteraturen som motmodell

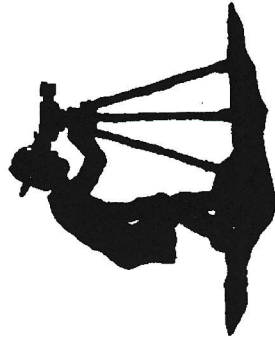
Av Philippe Bouquet

Låt mig först säga hur glad jag är att vara här i Budapest, där öst möter väst, och kunnatala om något som jag känner mycket för och som, tror jag, kunde utgöra en länk just mellan öst och väst: arbetslitteraturen, alltså. Jag vill också börja med att påpeka att jag inte alls tror att vår historia är "avslutad" som en viss forskare lär ha hävdad. Är vi så fall bara "kvarglömda" på jorden? Jag tror tvärtom att det kommer att hända mycket oerhört viktigt under åren fram till sekelskiftet och att det gäller att vara på sin vakt. Kanske är det precis meningen med den nämnda teorin: att frånta oss vår vaksamhet. Jag tror inte heller att demokratin har segtrat, som det också heter. Vem kan räkna diktaturena omkring sig i världen nu? Inte ens vad gäller liberalismen är det sant: den praktiserats ingenstans renodlad, överallt tigger kapitalismen om stöd från staten eller det allmänna, så snart det gäller förluster. Bara vinsterna vill man behålla för sig själv. Socialismen har ramlat, heter det också: det må vara så, inte kommer

jag att gråta över vad Eyvind Johnson för länge sen kallade en "diktatur över proletariet"¹. Men det liberala kapitalistiska samhället har även det frätts sönder. Det kvarstår som ett slags skelett, utan innehåll, utan avsikt. Det kan inte alls fungera som modell — alla vet vart den modellen leder: till utsugning, svält, brottslighet, krig, osv. Nej, den enda modell jag kan tänka mig vad gäller mina barns och barnbarns värld ligger, obrydd, innanför pärnarna till böcker skrivna av ett antal svenska arbetarförfattare under det närliggande århundradet. Och den modellen råkar vara komplett, eftersom den gäller på alla plan på en gång, det ekonomiska, politiska, sociala, moraliska, kulturella, litterära och även stilistiska.

På det ekonomiska planet var de svenska arbetarförfattarna inga marxister. Roligast att ta del av är nog Ivar Lo-Johanssonssons uppfattning av Karl Marx, som han säger sig ha upptäckt först som treföråring och som han kallar för en "diktare"². Ivar Los bok *Socialisten* kommer säkert att förvåna

den rättrogne marxisten som läser den oförberedd. Den är nästan en vidräkning med marxismen. Han går så långt som att påpeka att Marx själv, enligt dennes egna teorier, aldrig borde ha varit någon marxist! Men ännu mer förvånande är Martin Kochs avfärdande av marxismen innan den ens hade börjat tillämpas. Alla borde läsa den

vi bevittna redan i *Guds vackra värld*. Hedervind och Viksten hade mött den bland Norrlands arbetare. Undernästa generation försvarades den av bl.a. Lo-Johansson, Martinson, Johnson, Kjellgren, Moberg och framför allt av Folke Fridell, vars verk faktiskt bygger på den kooperativa tanken och vill försöka illustrera den och utnyttja den även som litterär struktur i en bok som *Av egen kraft*. I en del småskrifter (några av dem upptagna i samlingen *Återblick & framtidssyn*) utvidgar han den till nästan alla delar av samhället, inklusive skolan. Han ser i den det enda sättet att sammankoppla individens och samhällets väl, eftersom de då binds samman strukturellt. Individerna kan inte berika sig (*allt måste ju fördelas*) och gruppen kan inte glömma bort honom eller henne (*allt måste fördelas*). Den kooperativa modellen är alltså den enda vägen till en rättvisa eller jämlikhet som inte förlamas av egalitarism. Kooperationen är den fria och solidariska människans ideal. Om Fridell hyste några som helst farhågor angående Kooperationen i böcker som *Av egen kraft* eller — i ännu högre grad — *Jungfru i det grå*, så var det därför att han såg idealet bli till ren vana och befara att människor inte var mogna för sådant system, särskilt i en epik där allt skall vara "lätt". Kooperationen är ingenting för lata människor. Kan den verkligen lösa alla ekonomiska problem? Det är svårt att säga, eftersom den inte har prövats i stort, dvs. i ett helt system omfattande även produktionen. Men som det nu är, när alla andra system grundligt har misslyckats — är den säkert värd att pröva i sin tur.

Politiskt är de svenska arbetardiktarna anhängare av vad vi kan kalla en frihetlig socialism — också den det enda politiska system som aldrig prövats. Diktatur var

passus i *Romantiska brev* (s. 237-242) där Helge Videll förutspår (boken kom ju ut 1915!) alla den statliga socialismens faror: den kommer att utgöra en statskapitalism som är ännu värre än den andra, privata, hela den nationella rikedom kommer att koncentreras i statens händer och att administreras av en byråkratisk borgarklass som naturligtvis vill missbruka sin makt. Vi som har facit i hand vet att han bara hade alltför rätt! Synd att Lenin och andra inte hann ta del av den boken, det skulle ha besparat mänskligheten mycken olycka. Men kapitalismen ville Koch, liksom de andra, inte heller ha. Den hade de sett nog av, de visste vilket elände den leder till. Vad återstod då? En tredje väg som något så när följer den kooperativa modellen. Den får

dem förhatligt. De tyckte att inget gott kunde komma ur det radikalt onda. Upplysningstidens förhoppningar om "upplysta autokrater" är numera ur tiden. Nutidens autokrater är av Stalin- eller Hitler-typ (skillnaden är härfin, eller hur?). Absolut makt leder bara till absolut förtryck. I gengäld har dessa författare tagit lärdom av den anarkistiska tanken av krapotkinskt märke. Visserligen var Koch starkt emot

anarkismen, han hyste en karikerad bild av den, som en grövre form av våld och brottslighet, Lo-Johansson, Johnson, Kjellgren och även Moberg hade dock ganska höga tankar om den. Där kommer deras individualism — eller snarare deras omtanke om individen — till sin rätt. De såg i det krapotkinska idealet det bästa sättet att värna den individuella friheten och samtidigt kringskära de överdrifter den kan leda till. Furst Krapotkin var ju den som försökte göra en syntes av motpolerna anarkism och socialism. Han system haren annan fördel: det är "enhetligt", dvs. säga

utgår från grundtanken om "inbördes hjälp" (redan inom djurvärlden) och omfattar sedan både politik, samhället, konst och även moral. Det är en tanke passande för dessa "andens aristokrater" som de alla var, mån om att hävda människans värdighet och storhet. Det är också en fredens väg, till skillnad från darwinism och liknande tankegångar. Det bygger på en tro om godhetens och förnufts möjligheter. Av anarkismens grundteser har de svenska arbetarförfattarna mest anammat idén om små fritt samarbetande kollektiv, men i *Krilon* har Johnson även försökt en syntes mellan det anarkistiska idealsamhället — som kanske är svår att konkretisera, särskilt i dagens massvärld — och den (mycket ofullkomliga) västliga demokratin. Stig Dagerman, för sin del, dog av — bland annat! — anarkismens ständiga nederlag under hans tid. Men idén finns där och kan återupplivas, omprövas, förbättras. Vem kan, i alla fall, föreslå något bättre alternativ?

Socialt var de svenska arbetarförfattarna besatta av idén om den nödvändiga solidariteten. Det är nog deras "gemensamma nämnare", deras grundidé och bekymmer. Bäst kom detta till uttryck hos Lo-Johansson (under namnet "kollektiv") och hos Kjellgren (då under beteckningen "gemenskap"). Till innehåll är det ytterst litet skillnad mellan de två, den andra är bara mera känslöbetonad än den förra. Lo-Johanssons kollektiv har ingenting med massan att skaffa. Han var själv ganska rädd för massan och dess sätt att förvandla även goda avsikter till onda makter. Han hoppades på ett kollektiv som inte alla skulle utplåna individen utan tvärtom låta den komma till sitt fulla uttryck. Hans kollektiv är oförtryckande därför att den tarvar och *en i akt*. Läs (eller läs om) hans *Tankar vid en*

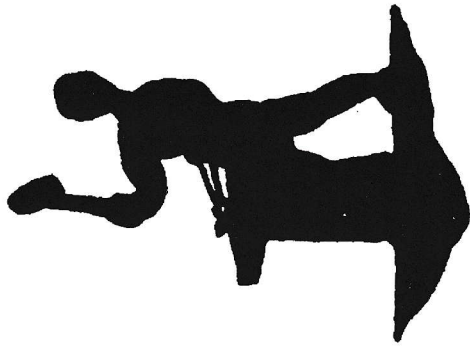
lantarbetarkongress, på den punkten. Men kamratskapets eller gemenskapens diktare är naturligtvis Kjellgren. "Kamrater är kamrater" skriver han till synes tautologiskt³. Men hela hans verk är en lång varierad kommentar till detta. Gemenskapen som Kjellgren ser det, upplevs starkast till sjöss, i nöd som i glädje. Storverket om *S/S Smaragden* vill belysa det från alla möjliga vinklar — både individuellt (tänk på vänskapen mellan lilla, sjuka Tabouis och stora, friska Stoker). Men också kollektivt: tank på livet ombord men också, i ännu högre grad, på överlevnadsäventyret i *Guldledjan* och räddningen i *Kamratskap mellan män*. *Guldledjan* är nog en av de bästa handböcker i samhällsmoral som någonsin skrivits — fast den inte är någon handbok, naturligtvis. Den belyser sanningen att av varje människa skall man kräva, inte likamycket, utan vad *hon* förmår. Att vissa människor verkligen skall göra mer än de andra, och andra få mer, och slutligen att, i fria och jämlika människors värld finns ingen skyldighet, bara rättigheter. Detta mynnar ut i en sund "blodmystik", i dikten *Feberkurva*⁴:

*Många mäns styrka rinner redan genom
mina ådror,
många mäns hjärtan ger mitt eget hjärta
kraft.
Tveksamt fortsätter det att slå —
tveksamt, fortsätter ändå.
Jag födes på nytt — ej av kvinna,
jag är icke en, jag är många, jag är
tusenden,
jag är alla de okända som gjutit sitt blod
för en människas skull.*

På så sätt uppfann de svenska arbetarförfattarna en ny *vågrätt transcendens* som

förenar människan med sin likar, i stället för den gamla, *lodräta*, som förenade henne med "överordnade" begrepp som Gud, Slakten, Rasen, Partiet, som förtryckte henne. Om det är sant (och det är det nog) att människan inte kan leva utan transcendens, då är detta en upptäckning värd att ta patent på och sprida vitt omkring i världen.

Moraliskt har också arbetarlitteraturen ett budskap till världen. Det kanske allra viktigaste, eftersom det då gäller själva principerna på vilka det sociala livet bör byggas. Den "kapitalistiska moralen" är ett bedrägeri — eller ett skämt. I de socialistiska länderna sjönk moralen till likgiltighetens nivå, på grund av propaganda och tomma

fraser. Det finns alltså rum för en ny moral. Enligt de svesnka arbetarförfattarna skall den byggas till stor del på den s.k. rallar-moralen. Det var fraför allt Hedenvind och

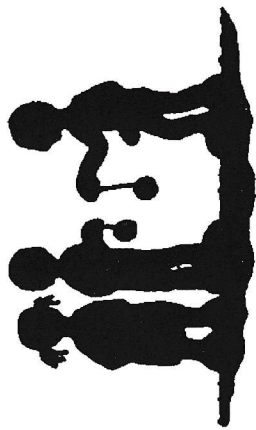
Johnson som träffade den bland Norrlands rallare. Det gäller då att "vara karl för sin hatt" och att inte begå någon handling man bör skämmas för när döden kommer (liksom Fridlöf i Johnsons novell *Svär stund*). Därrill behövs ingen Gud, bara ett samvete och en viss känsla för sin nästas rättigheter. Hänsyn till andra, viljan att stå till tjänst — något helt annat än att utgas eller förödmjukas — och att *tygla* sina drifter och begär. Frihet och ansvar. Så kunde den moderna tidens humanism lyda bara man ville.

Kulturellt ville arbetarförfattarna ställa folket i centrum, ge röst åt "de små" och ge ordet "bildning" en annan innebörd än bara god hyfs. Kapitalismen tänker sig kulturen enbart ur vinstsyfte. Men för arbetarklassen är den ingen lyx, tvärtom det allra nödvändigaste för att hårdta ut med sitt liv, få ett grepp om det och om världen i gemen. Under 30-talet greps proletariet i Sverige av en djup törst efter kultur. Men denna kultur får bara delvis vara byggd på böcker, resten skall komma ut ur vardags- och även yrkeslivet. Kulturen skall vidgas, göras mera allmän. De författare som har uttalat sig om ämnet (Johnson eller Lo-Johansson, t.ex.) hade den uppfattningen att den borgerliga kulturen inte får raseras, men göras om: "Proletärenna borde betjina sig av det användbara i det som redan vunnits, använda byggsstenarna, men omhugna efter en helt ny arkitektur där inte ett helt nytt material kunde skapas av massorna" skrev den senare². Även kroppsarbetet får vara en del av denna kultur. Det skall kunna berika intellektet, som alltför länge trott sig vara förmer. Det gäller att ge folket en större känsla av delaktighet i det kollektiva skeendet. Där har kulturen en uppgift som bör kunna ge den ett nytt innehåll, ett nytt

liv. Litterärt, utgör både den självbiografiska och den *kollektiva* romanen en ny modell sig själva. Den förra har kanske nöts ut lite fortare än man trodde. Den har gett oss mästerverk som *Romanen om Olof*, Knut Toring-trilogin eller *Nässlorna blomma*. Men ingen bland dagens arbetarförfattare i Sverige vågar skriva på detta sätt — kanske just därför att det inte tycks möjligt att göra bättre. Men formen har varit nyttig för att ge tretitalisterna ett viss förtroende. Den kollektiva romanen däremot (*Arbetare*, *Godnatt jord*, *Smaragden*, *Urvandrande* osv.) förefaller än idag fullkomligt brukbar.

Och den har använts helt nyligen, fast med vissa skillnader, av yngre talanger (Jan Fogelbäck, Bert-Olov Andersson, Torgny Kamstedt, Kjell Johansson, Hans Lagerberg m.fl.). Det gäller att låta livet i dess mångfald komma till sin litterära rätt, att ta med allt som bör tas med och komma bort från den självcentrerade individen eller "hjälden". Den kollektiva romanen är demokrati om-satt i skönlitteratur. Har vi inte fått nog av dessa älskande par som förlovar allt annat än sig själva ur sikte, av dessa lugna herrar som tråkar ut sig och tycker så synd om sig själva, eller också av dessa intellektuella

som vill "dekonstruera" en värld som redan ligger i ruiner och är i upplösning? Den kollektiva romanen, i sin tur, vill låta lika många som möjligt vara delaktiga i den litterära processen, både som objekt och subjekt. Den utgör en av de få vägar till en konst som inte isolerar sig i sig själv eller säljer bort sig.

Stilistiskt har även de svenska arbetarförfattarna något att ge nuiden. Den "proletära" stilen bygger på saklighet och nykterhet. Den vill vara nära verkligheten och inte förhåva sig på dess bekostnad. Jag kan inte definiera den bättre än Martin Koch själv har gjort⁶:

Gift dig med substantivet. Det är det rejälaste och mest verklighetsfasta bland orden.

Tag adjektivet till din älskarinna, gärna det! Men kom ihåg, att det är en lösaktig slyna som, bevars väl, nog kan vara angenäm och söt ibland, men som ofelbart bedrar dig, om du lämnar henne alltför stor frihet. Det är trevligare om du bedrar adjektivet, exempelvis med ett adverb. Ty även ett adverb kan ha känslor och längta efter att en smula få vara med på det roliga. Var hövlig mot verbet, ty det är verbet som utråder åt dig alla nödvändiga ärenden! [...]

Håll ordning på dina prepositioner! Deras uppfostran har i vårt språk blivit sorgligt försummad, de komma och gå som de själva vilja, och bära sig illa åt på alla vis. Det är du som ska vara herre över dina prepositioner — inte prepositionerna som ska spela herrar över dig.

Som sagt är allt med, inklusive den moraliska aspekten. Språket är inte något som

skiljer sig från allt annat i samhället. Den kan alltså kلاس in i en övergripande modell om hur världen ska se ut.

Den "svenska modellen" lär ha förbrukats. Men vilken modell? Den politiska, som praktiserats av socialdemokratin under ett halvt sekel. Men det finns en annan modell, som journalisterna tyvärr aldrig har hört tals om (de hinner inte läsa så mycket) och knappast de lärda heller. Det är synd, eftersom där finns kanske det värdefullaste som Sverige — och Norden i gemen — har att ge omvärlden. Arbetarlitteraturen förefaller mig vara Motmodellen med stort M. Som vi sett är den övergripande och har svar att ge på alla områden av människornas liv på jorden, både det privata och det sociala. Naturligtvis är ingenting säkert innan det har prövats. Men varför inte försöka? Är det inte bättre än att ge sig hän åt framtiden med förbundna ögon?

Budapest, augusti 1992

¹ Dagbok från Schweiz, s. 184.

² Socialisten, s. 41.

³ Samlade skrifter, V, s. 199.

⁴ Ibid., I, s. 303.

⁵ Socialisten, s. 123.

⁶ Proletärdiktning, s. 49.

Vilhelm Moberg

En folkets epiker

Av Jan Myrdal

Vad är det som har gjort Vilhelm Moberg till den genuint folkkäre författare han är? Jan Myrdal ger några nycklar. Artikeln bygger på ett föredrag som Myrdal höll vid Mobergsveckan i Växjö den 13 september 1992.

I tjuo år har Vilhelm Moberg varit död. Den 8 augusti 1973 hittades han drunknad i Vaddövikens. Han gick bort. I hans fall är uttrycket inte en omskrivning; noanann för död. Vilhelm Moberg valde själv att dö när han – som han skrev – inte tyade längre.

Då lästes i nekrologerna att han varit en av Sveriges folkkäraste författare. Man skrev att han varit en folkets berättare. Det var ord rätt riktigt. Hans upplagor tillhörde de största någon svensk författare haft. Utvandrarserien blev i hans livstid ett svenskt folkepos.

Det är fortfarande riktigt. Nu när han varit frånvarande i snart en generation är han vid sidan av Selma Lagerlöf en av de mest lästa och mest älskade svenska författarna. En av våra få berättare. Men en som är mindre oskyldig än Selma Lagerlöf anses vara. Ty i folkmedvetandet står *Utvandrarna* bredvid *Hemsöborna* som typiskt svensk berättelse. Folk ställer Vilhelm Mobergs *Det Gamla Riket* bredvid Strindbergs *Det Nya Riket* och femtiotalets

skriver också "den intensiva kamp som Moberg förde mot vad han uppfattade som rättsröta i det svenska samhället" – som om den bevisliga och av folket helt korrekt uppfattade rättsliga rötan i det svenska samhället varit en "uppfattning". Erlander kunde inte uttrycka det bättre! Mao Zedong hade rätt också i att ytterst blir allkonsträrlig bedömning politisk. Det akademiska skrivsättet uttrycker överklassens klassintressen. Att samma akademiker efter föreläsningens död övertar det officiella vårdandet och putsandet av eftermälet hör till ämbetet deras. Men Vilhelm Moberg var folk – inte akademiker ens – och det styrde också hans syn på den korrupta överheten. Till det återkommer jag.

Att Vilhelm Moberg är folkkär, är en folkets berättare är på en gång sakligt korrekt, något som kan beläggas med statistik om så är nödvändigt, och djupt kontroversiellt då orden inom sig också rymmer motsättningen folk mot herrar; en som icke erkänns och av institutionella skäl icke kan erkännas av officiella svenska akademiker och intellektuella. Folket är dem ett fullt ord vare sig de kallar sig liberaler eller skriver fotnoter till Marx. I bästa fall anser de att det hör romantiken och tiden före 1848 till.

Desto större skäl att se närmare på en del av det som gjort Vilhelm Moberg folkkär och till en folkets berättare. Jag börjar med döden. Den är allvar, den angår oss alla; inställningen till döden är inte privat – också i det skiljer det mellan folk och herrar.

Rasken tycks ha sig själv att skylla sin död. Men han dör för att han inte vill släppa uppgiften.

"Han hade ju dikat ut maden också; inte

kunde han låta någon annan gå och skörda, där han grävt och hackat och svettats för varenda fotsbredd odlad jord!"

När livet flyr ur honom ligger han helt stilla och räknar ut hur de skall ställa det med djur och arbete.

"Rasken dör med Idas hand i sin".

Trots allt dör Rasken alltså en god död fast Karl Ottos är bättre. Han lever sitt liv ut. Om honom skrev grannen Axel J. Andersson att

"Nelson är sörj och saknad möckit bekås han var en ordningens och Råtskaffens man. Han hade möcken omtänka om Barn och Barnbarn. Han har ock skött sina äliganden med ackurater ock Förstånd ock ingen hafwer haft orsak att honom klandra."

Släktingar och vänner sörjde när Vilhelm Moberg själv gick bort. Det är rätt, de skall sörja. Läsare i hela landet sörjde. Men också Vilhelm Moberg dog en god död. Ty är ett nyckelord. Inte bara för Vilhelm Moberg som människa utan av tradition för folket. Ty att ty, det är inte bara att orka i allmänhet. Ordet bär – i dialekt och riksspråk – också betydelsen att räcka till. Det är en avgörande nyans. Det finns många skäl för folk att dö frivilligt. Vilhelm Moberg valde att dö när han insett att han inte längre tyade, inte räckte till för sitt arbete.

Det är just där det skiljer. Religion eller inte spelar mindre roll. Alla skall vi dö. Döden kan vara tung eller lätt. Men som Valter Sträng skriver i epilogen till *Soldat med brutet gevär*:

"Vi varelser på denna mörka jordsjäma bär gemensamt på dödens lott, på vår förintelses dom, men gemensamt bär vi även under alla våra dagar en längtan, som driver oss att upphäva förintelsen och sträcka oss bortom den. Jag tror nämligen – det har jag trott i flera år – att om vår tillvaro tycks oss meningslös, så kan vi själva skaffa den en mening genom en strävan utöver det arna och otillräckliga livet."

Den strävan var inte förlagd till något hinsides jordelivet; till något bortom. Vilhelm Moberg varen arbetande författare.

"Det är inte fråga om något skrivande för utkomstens skull, inte heller om något lättvindigt tidsfördriv: Jag skriver för tvångs och allvars skull."

Inställningen till arbetets skiljer mellan folket och herrarna. För herrskapen och deras anhang blir fritiden, semestern, avkopplingen, slappandet – för att ta nu gängse uttryck – livets innehåll. För folket är det annorlunda. Arbetet kan vara ett trälände för att herrskapen skall kunna hålla sig med sjäsliv och skönhet; har så varit genom historien. Av det träländet har överklassens poeter skapat fosterländska dikter och berättelser. Men Vilhelm Moberg beskrev det ur folkets perspektiv:

"Fattigdomen är enbart ful och förnedrande och förbittrande för en människa; legenden om dess skönhet och dess goda moraliska verkan är skapad av de rika."

Men samtidigt är arbetet livets egentliga mål och mening; arbetet är människans

uppgift. Trälarnas stenrösen är monument över en hjältegärning. Men när träldomen och tjänandet upphör och människan blir sin egen blir också arbetet befriat:

"Karl Oskar rättade sitt arbete efter solens gång, han började det tidigt om morgonen innan solen begynt värma, vilade sig under dagens heta timmar, fortsatte på eftermiddagen och arbetade så länge han såg av dagsljuset i svalkan om kvällen ... Men fast han utnyttjade dagsljusets sista stråle om kvällen, så räckte icke dagen för honom: Han ville uträtta ännu mer. Och han klagade över att han bara hade två händer."

Men om träldomen skapat monument ur sitt eländiga slit och om dygnet inte räcker till för den fria jordbrukaren är det intellektuella finarbete som utförs i överklassens tjänst en förmedling. Knut Toring sitter vid skrivbordet och väljer noveller åt A.B. Folktekyr. På ett år förtjänar han nästan till en liten gård därhemma. Hans muskler förvinade och han äcklades av vad han läste ty

"den stora mängden av de skrivande människorna levde ett osunt och förvridet liv i sin inbillning. Hjärnorna arbetade och framlade här sina foster, som i allra största antalet fall var missbildade och avslöjade rena armodet. Fasaäckande armt var deras sjäslars liv. Hur kunde en människa utihärda att leva med en sådan hjärna?"

Men Vilhelm Moberg var själv en skrivande människa. Dock av annat slag. För fattarskapet var hans uppgift. I *Soldat med brutet gevär* säger Valter Sträng:

"Där har de bott, skomakarns, skräddarns, murarns, möllarns, ställmakarns, kopparslagarns. Ty i denna bygd har småstugufolkets vida, undangömda rike en gång brett ut sig. ... jag har nu ett ärende dit, ett stort ärende, ett kanske förmätet ärende, ett ärende som kanske förvånar Eder, Herr President och Styresman: JAG VILL ÅTERUPPVÄCKA DE DÖDA. Jag vill övervinna det förödda och förhärjade, jag vill återkalla det förgångna och försvunna. Jag vill återgiva denna stugbacke och dess varelser åt livet. ... Och jag skriver nu alltså om denna stugbacke, om andra stugbackar runt omkring, jag berättar om dessa stugors folk, om träskofolkets möda och knog, armod och stolthet, förnedring och storhet."

Från *Raskens* och fram genom trettio-talsromanerna till *Rid i natt!* och vidare genom utvandrarserien till *Min svenska historia* har hans skrivande bestämts

"av de upplevelser och erfarenheter av svenskt folk som jag fått genom mitt ursprung. Detta bör främst sägas: Om jag varit född i en annan miljö, i en annan folkklass, hade jag också skrivit en annan historia."

Så står det i inledningen till första delen av *Min svenska historia berättad för folket*.

Denna klassbundna svenskhet bestämmer hans skrivande. Utvandrarserien tillhör de mest lästa och mest älskade böcker – i Sverige. Inte i Förenta staterna. Där har de inte spelat större roll. Det beror inte – som Vilhelm Moberg själv gärna ville tro – så mycket på att förlaget Simon & Schuster misshandlat dem och kastrerat hans text.

Orsaken var en annan. Det fanns i Förenta staterna ett annat, ett klassiskt folkligt skandinaviskt invandrarepos; *Giants in the Earth. A saga of the prairie* av Ole Edvart Rølvaag. Skriven på norska, översatt till engelska och sedan sextio år en erkänd amerikansk klassiker.

Inte därför att Rølvaag är "bättre" än Moberg. Moberg är som författare mer mångsidig. Djupare också. Men Rølvaag var norsk invandrare som skrev amerikanskt om invandringen. Slog rot. Alltså blev han där den folkligt älskade och har så förblivit. Moberg skrev svenskt om utvandringen; han skrev Småland i världen ty där fanns hans rötter och så nådde han sin svenska publik. Litteraturen är och förblir nationell. Moberg är en nationell författare.

Men detta nationella är inte det som högern och herrarna kallat nationellt. Herrarna saknar nation. När bönderna blev dem besvärliga kallade de på Albrekt av Mecklenburg. När de ville modig uppslutning på Kaisers sida draperade de sig i den blågula fanan. När de sökte sig till Hitler under Andra världskriget talade de om kung Karl den unge hjälte. Herrarnas nationalism är och förblir landsförräderi för egna intressen. Folkets nationstillhörighet är en annan och den är klassbestämd.

Klass kan vara ett farligt ord. Högerakademiker har avskaffat ordet och begreppet; vänsterakademiker blir lätt kulturradikala marxologer och ideologiserar det. Den klass Vilhelm Moberg ansåg sig skriva ur och för var svenska allmogens, hela folket. Motsättningen gick mellan folk och herrar. Det är jag överens om; men jag kan tillägga att Vilhelm Mobergs klass var de svenska småborgarnas. Inte källborgarnas i allmänhet alltså utan den heroiska klass inom det arbetande svenska folket

vilken Friedrich Engels hyllade när han skrev om det norska folket, de norska småborgarna och deras litteratur. Sanningen förblir konkret!

Knut Toring gjorde upp med den falska skönlitteraturen; Vilhelm Moberg gör i *Min svenska historia* upp med den falska akademiska historieskrivningen. Han skriver om hur han givits en

”vrånbild av mitt fosterlands historia, icke genom läroböckernas fakta, utan av utelämnade fakta, av det som ICKE stod i dem.”

Med de orden ställer han sig medvetet inomen storsvensk folklig tradition; Anders Fryxells, August Strindbergs, Alfred Kämpes. Överklassen härskar över folket genom makten över tankelagarna; icke genom att ljuga enbart utan genom att förtiga.

”När min läsning utvidgades, upptäckte jag att den svenska historien huvudsakligen handlade om den mindre grupp människor som fattat besluten för själva folket och avgjort dess livsvillkor; den stora mängden av landets invånare hade inte fått tillträde till den även om den nyaste forskningen vidgat sitt program i sociologisk riktning. Jag saknade de som besått och avbärgat åkrarna, de som fällt skogarna, röjt vägar, byggt slotten, kungsgårdarna, fästningarna, borgarna, städerna, stugorna. Jag såg bara glimtar av dem som betalat skatterna, som avlönat alla präster, fogdar och ämbetsmän. Jag saknade nummerkarlarna i krigshärmarna, som i främmande länder stupat för fosterlandet, deras hustrur som väntade därhemma, jag saknade tjänstehjonsklassen, för vilken en särskild lag

och ädel diktare som hjälpte överheten skaka hand. Han förblev folk; var *peuple* som man skulle säga om han varit fransk.

Det finns en akademisk motvilja mot Vilhelm Moberg. Hans bildningsväg var en annan än seminariernas, matlagens, läraryrsviljans. Men den styrs också av inställningen till hans språk. Det är inte den så kallade modernismens. Han börjar som den tjugooårige folklivsberättaren Ville i Momåla. Han bär också Ville i Momålas språk med sig livet igenom. Utvecklat, förfinat, allt tyngre och djupare men dock hela tiden med rötterna både i det folkliga berättandet och i nittonhundratiotalets och tjugotalets läsning för folket. Visst kan man hävda att Vilhelm Moberg och Sigge Stark på det sättet har anor gemensamma men det ger ett rikigare perspektiv om man skriver; liksom den som blev till Honoré de Balzac livet igenom bar med sig Lord R’Hoone och Horace de Saint-Aubin bar Vilhelm Moberg livet igenom med sig Ville i Momåla. Men för att verkligen förstå vad detta innebär bör man också läsa såväl Ville i Momåla som Horace de Saint-Aubin. Då inser man att de ungdomsverken sannerligen inte är att skämmas för.

Uppgåelsen med den falska, den korrupta och fala överheten var för Vilhelm Moberg inte något som bara hörde femtiotalet till. I sina tidiga lustspel som *Kassabrist* och *Gyckelmakaren eller Riksdagsmannaskolan* liksom med bred samhällsskildring i romanen *A.P. Rosell, bankdirektör* från 1932 skildras den officiella lögnen som det modärna samhällets innersta hemlighet. Tjuven härskar. Om *A.P. Rosell, bankdirektör* skrev Vilhelm Moberg 1943:

”En upptäckt av falsarierna, varigenom

förtroendet till en viss bank och andra stora företag skulle rubbas, skulle medföra en svår ekonomisk krasch i samhället med åtföljande arbetslöshet o s v. Vännerna var visserligen inne på tankegången att forskningaren skulle angivas, men det avgörande för dem var, att en dylik tolkning av hedersbegreppet UTAN TVIVEL VAR SAMHÄLLSSKADLIGT.”

Men till skillnad från den kuschade radskribenten Valfrid Sterner som på slutet av boken går hem fantiserande om ett uppriktigt avslöjande men i verkligheten blott skriver: ”Samkvämet fortsatte ett gott stycke in på småtimmarna, varunder en otvungen och hjärtlig stämning gjorde sig gällande” skrev Vilhelm Moberg verkligen om den officiella lögnen.

Rättsröten på femtiotalet var ingen ”upptäckt”. Den var verklig. Den ledde till många människors elände och undergång. Många av de inblandade i några av de centrala affärer om vilka Vilhelm Moberg skrev var homosexuella; den orätt som begicks av överklass, halvvard och fala ämbetsmän begicks för att skydda homosexuella – eller skydda personers om Gustaf V från beskylldigheter om homosexualitet. Det har använts för att göra Vilhelm Moberg till homofob och tömma rättsrötedebatten på dess allvar; förvandla den till klappjakt på bögar. Men Vilhelm Moberg reagerade också i detta som folk. Den onde är inte så ond som han tror. Sockenhoran är inte dömd; hon kan bli prästfru. (Fast vi bör inte glömma att den sockenhoran var, på folkligt uppbyggligt sätt, i vällovligt syfte idealiserad.) Men för Vilhelm Moberg som för folk mest är lagvrängning och ämbetsmissbruk lika fel vare sig lagvrängarna är

bögar eller ej.

För Vilhelm Moberg var rättsröteaffärerna inte något sidoordnat och inte heller ett avslutat kapitel. Året innan han medvetet gick bort skrev han mig om dem:

"Varför inte skriva en bok om 50-talets rättsskandaler? Om jag inte varit folkpensionär sedan 7 år, skulle jag gjort det – nu tyar jag inte.... Jag vet inte ens om jag orkar med flera delar av min svenska historia."

Rättsrötedebatten på femtiotalet var typisk. Typisk också på det sättet att den korrupta överhet som inte lyckades få tyst på Vilhelm Moberg – en den mest läste och folkkäre bland svenska författare – med åren lyckats undantränga den ur folks medvetande. Därför bör den lyftas fram. Den gör det möjligt för oss att bättre förstå dagens rättsröta. Bäst sker det med Vilhelm Mobergs egna ord:

"De artiklar i rättsaffärerna som jag anser som mina viktigaste är samlade i tre arbeten i bokform – två av dem är bara tunna broschyrer:

Fallet Krummakaregatan. 1951.

Att övervaka överheten. 1953.

Komplotterna. 1956.

Att övervaka överheten innehåller mest i ämnet.

I min bok *Det gamla riket* från 1953 – är alltså rättsrötan förkladd till roman. Men namnnycklar bifogas.

Vennberg förundrade sig nyligen över att inte denna bok blev åtalad.

Nej, så dum var man naturligtvis inte – då hade den ju gått ut i en väldig upplaga, nu blev försäljningen mycket begränsad! Man gick en annan väg och

skapade tystnad kring boken, som bara anmälades i fyra eller fem tidningar vid utgivningen.

Man har lärt sig av Giftas- och Stänk och flikar-åtalet i alla fall."

Namnnycklar!

Alexander XVI = Gustav V.

Överste hammarbalken =

Riksmarskalk Ekeberg

Stårkavalen = över-

ståthållare Nothin.

Sielkavalen = justitie-

kanaler Alsiné

Domare Gunnar = ad-

man Sundqvist.

Polischefen = polis-

chefen Jellerqvist.

Pastor Galle = pastor

Kejme.

Crimson = Rikshögskolan

Servitessius och Cies-

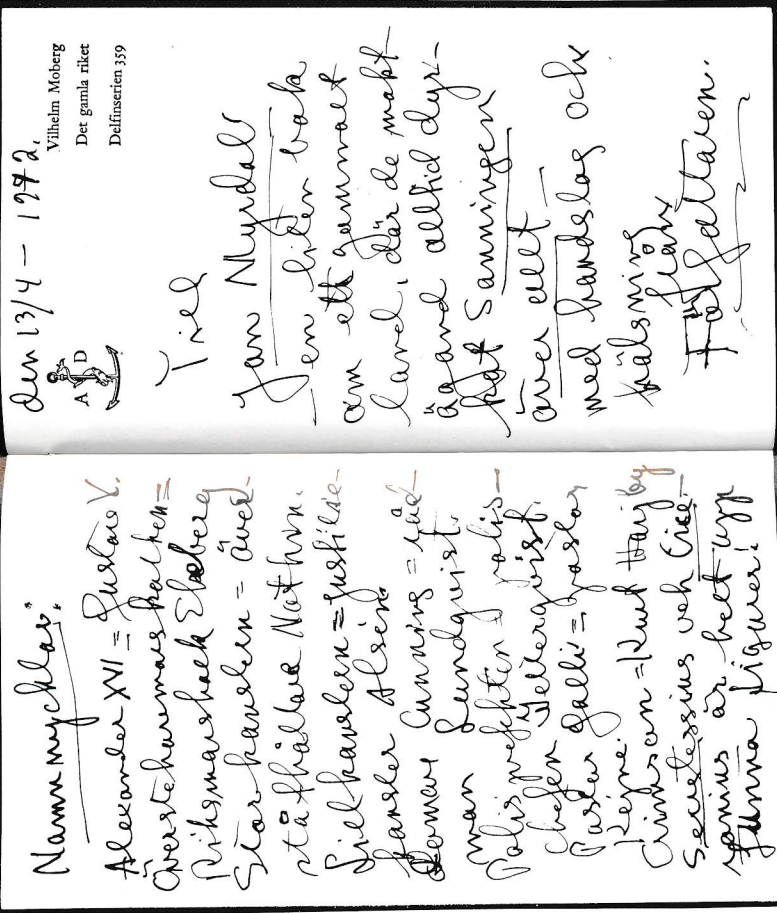
senius är bestugg

funna figurer!

Rättsrötan på femtiotalet är inte historia.

Samma krafter som såg till att locket lades på efter mordet på Olof Palme och – av skäl jag inte känner – såg till att den utredningen saboterades så att gärningsmannen/männen kunde komma undan skyddade andra brottslingar i ämbetet trettio år tidigare under den tidens affärer:

"Min åsikt är att de kom som en logisk följd av nazifieringen i Sverige under kriget, då Erlanders hemliga polis i realiteten var given all makt i landet: Den regerade med namnstämpeln, liksom

trasslig att reda ut. Hajiby begärde en utredning om myndigheternas övergrepp mot honom – var ju försatt utanför lagen, därför att hans sexualpartner kungen var satt ovanför den – och den utredningen blev så hemlig, att vi får läsa den först år 2002. Och den resulterade uti att den förörrättade själv åtalades och dömdes inför lyckta dörrar till 8 års straffarbete i första instans. Medan företrädarna för de s k 'rättsvårdande' myndigheterna – överståthållare Nothin, polischefen Zetterqvist, polischefen Fontell, riksmarskalken Ekeberg m fl, vilka enligt strafflagen kunde ha dömts till 2 års fängelse 'för skyddande av brottsling' under 16 år, gick helt fria. Ekeberg t ex som satt i Svenska Akademien skulle alltså i stället suttit på Långholmen...!

Efter detta ska ingen komma och påstå att det existerar jämlikhet inför lagen i Sverige!

...

Och skandaler har vi fortfarande. Set ex på denna med Wengergrensamfundets försvunna miljoner. Den behandlas med samma tystnad i pressen som Hajiby-affären på sin tid – innan vi lyckades spräcka hemligstämpeln.

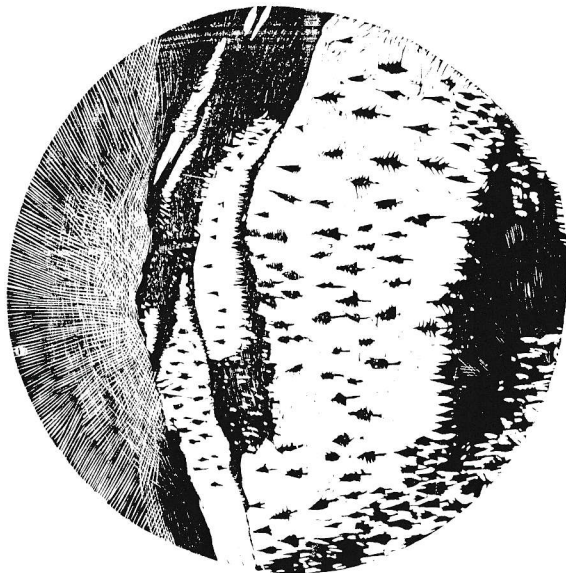
Gubbarna i Wengergrensaffären är alltför höga, en nobelpristagare, två professorer, en medlem av Svenska Akademien...etc. Du ska se att det blir som i Hajibysaken – intet åtal mot de höga ämbetsmännen.

Och så dyker Säpospöket upp igen."

Inte undra på att en sådan inte satte sig i Svenska Akademien!

Vardagens mångfald Om grafikern Helena Mellin

Av Kim Nicklasson

Kalhygge, träsnitt 1989, 270 x 270

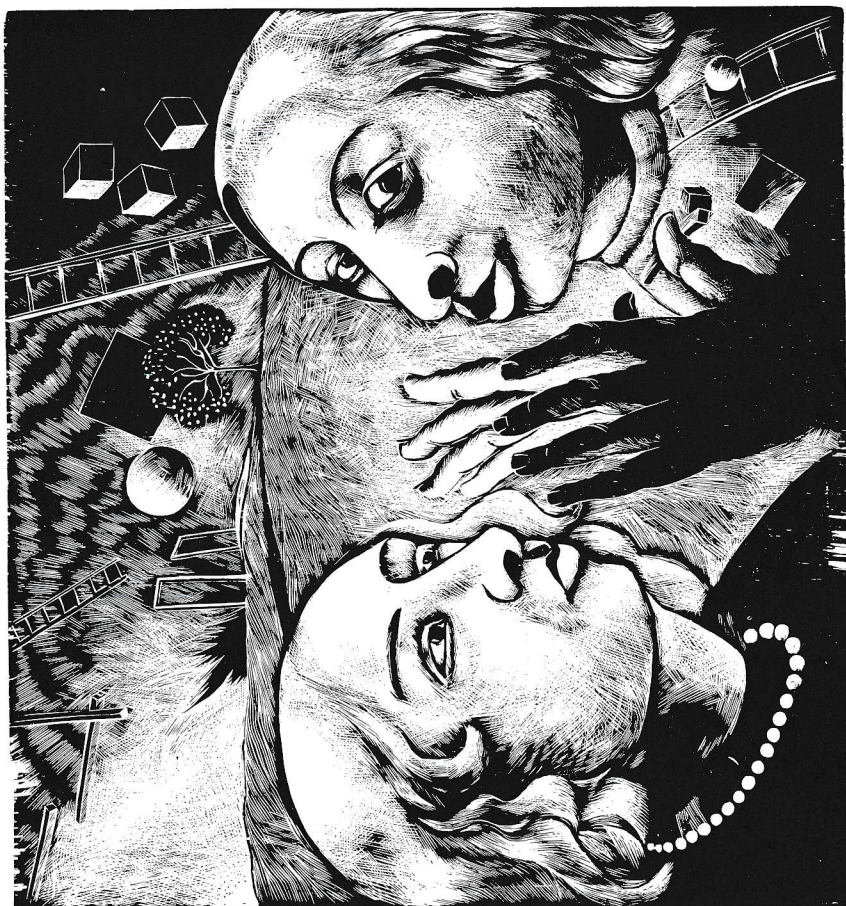
Tillsammans med de slina människorna omkring oss finns plötsligt Chagalls violinist. Vardagen blir magisk och får otaliga inskjutna betydelse i Helena Mellins träsnitt: Det är ovanligt stora stockar hon ger sig i kast med. Bilderna myllrar av liv och blir till lovprisanden av den rikedom tillvaron innehåller. Osäkerheten smyger sig dock in i form av udda detaljer. Märkliga stämningar uppstår i snömodden på trottoaren där vi känner igen oss själva. Vid vardagens busshållplatser tycks hon behärska sitt instrument intill virtuositet.

Med sig in i de senare stora bladen har hon en närmast religiös mystik och hon visar oss att det är först i konfrontation med vardagen som visionens kraft förmår påverka oss. I ett skickligt spel med inskjutna plan i sena stora blad har konstnären handgripligt lyckats integrera teknik och budskap.

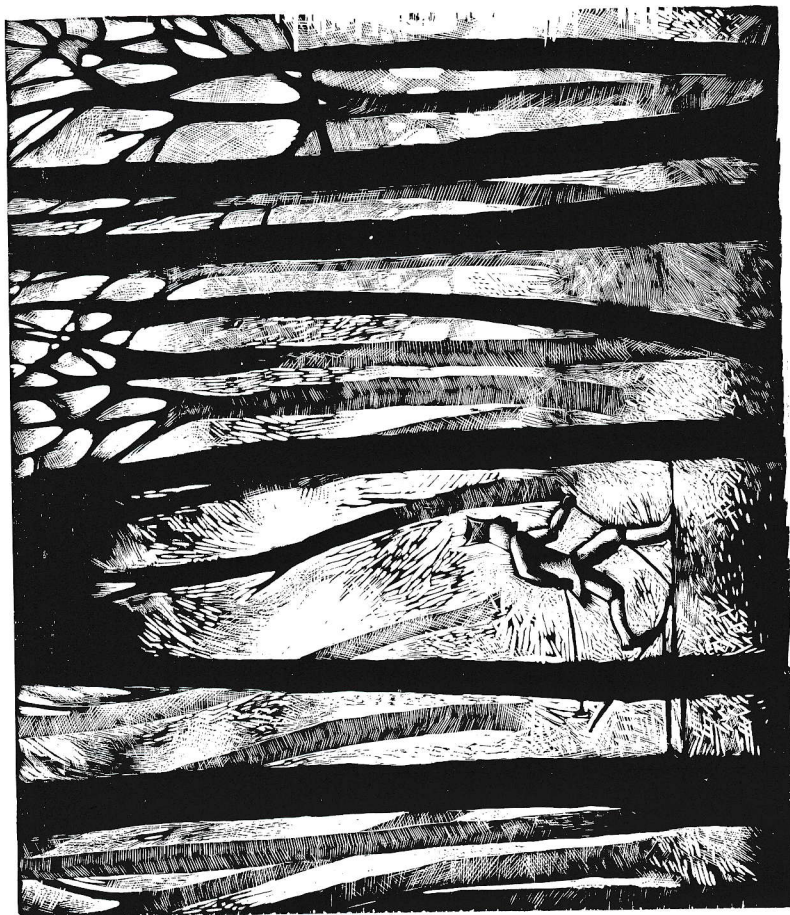
Med sin kniv blottlägger hon inre perspektiv, avslöjar obarmhärtigt spelet under vardagens yta och förklarar för oss att det eleganta ofta kan te sig banalt när det konfronteras med livet.

Chagallsk fiolspelare, träsnitt 1988, 605 x 700

Kraffält, träsnitt 1983, 400 x 370

Blidvåder, träsnitt 1984, 435 x 370

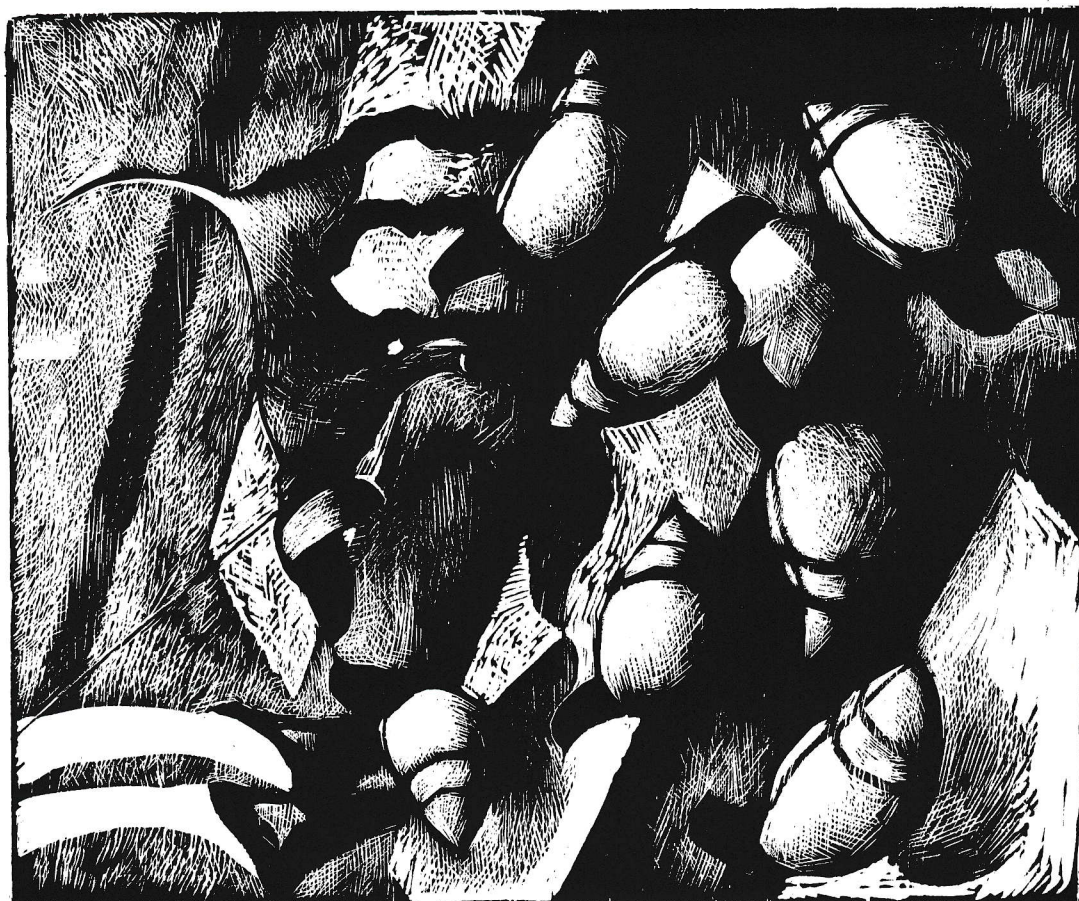
Vinterbåtar på Långholmen, träsnitt 1988, 500 x 590

Månstenen, träsnitt 1985, 370 x 430

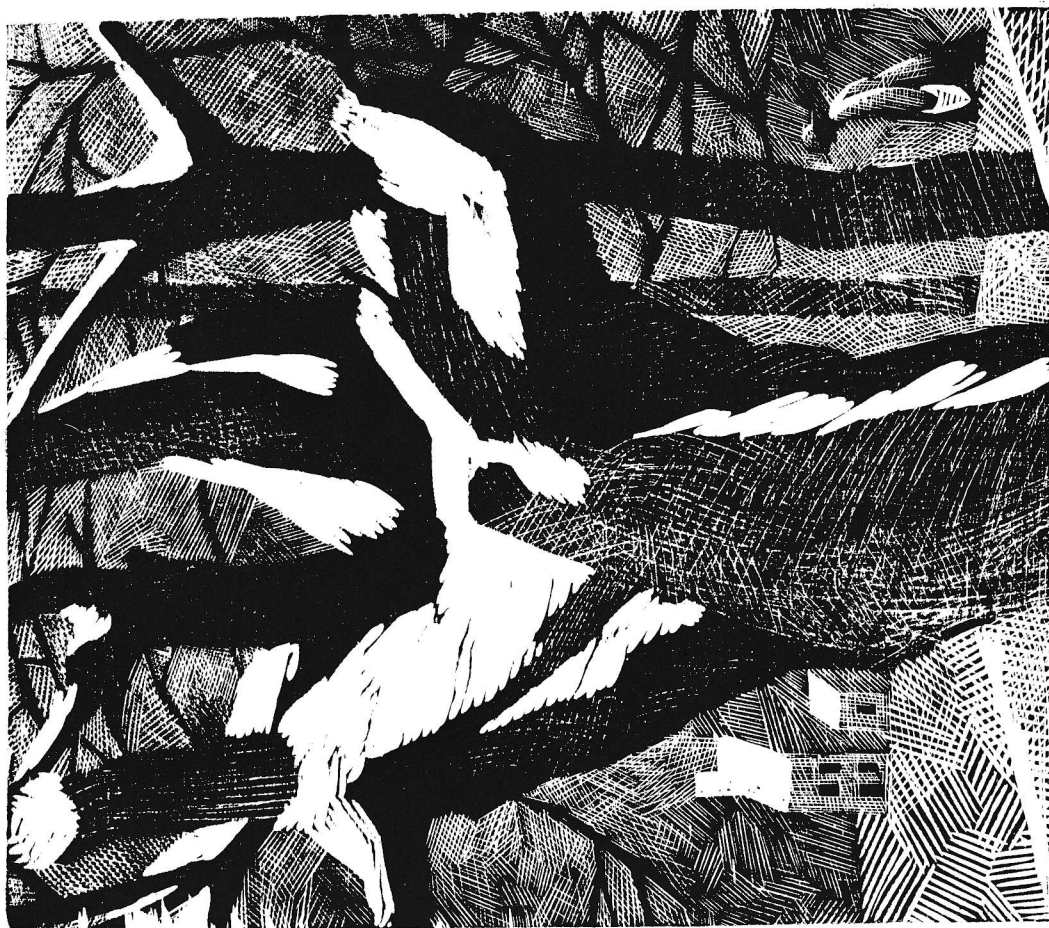
Första snön, träsnitt 1985, 305 x 405

Hunden och duvorna, träsnitt 1985, 260 x 310

Snöskottare, träsnitt 1987, 300 x 405

Den kalla vintern, träsnitt 1987, 285 x 320

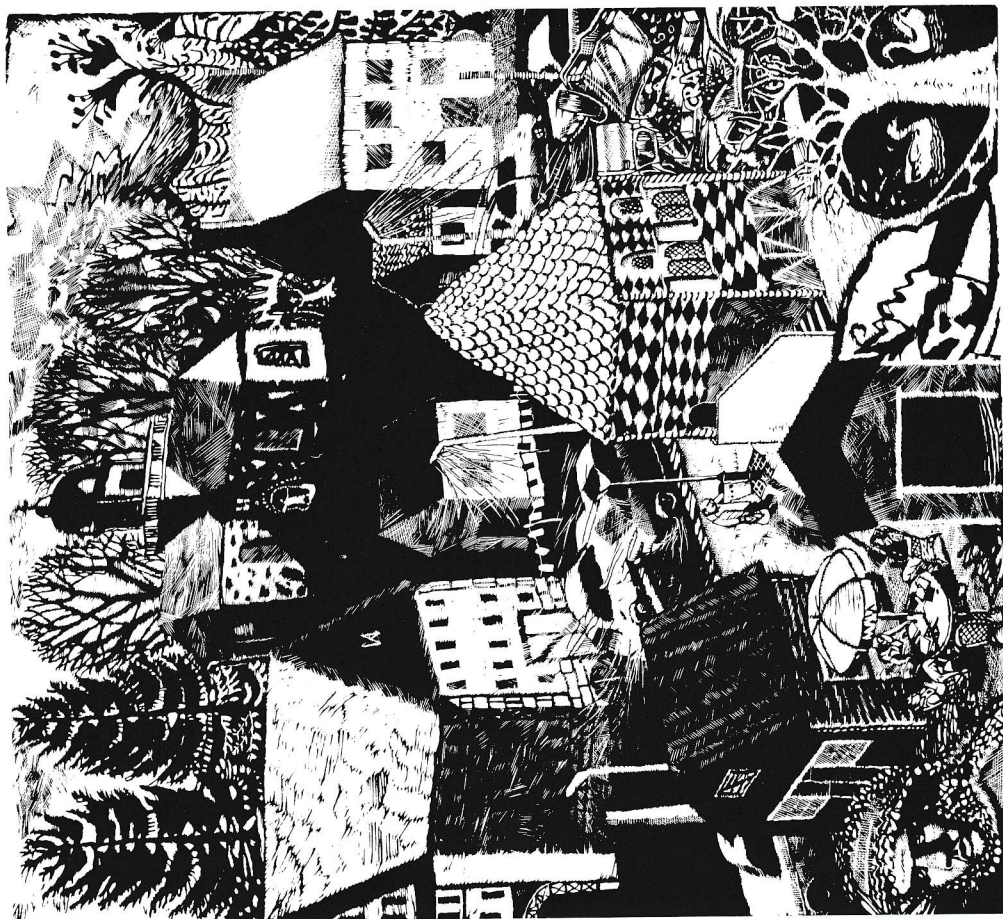
Boticelliängel på Slussen, träsnitt 1988, 345 x 350

Buss hållplatsen, träsnitt 1990, 210 x 235

Efterlängtat svensk musikhistoria

Av Margareta Zetterström

Utan titel, träsnitt 1992, 610 x 665

Det har i Sverige länge saknats en heltäckande svensk musikhistoria. Desto mer efterlängtat är därför det verk som initierats av Musikaliska Akademien och vars första del nu sett dagens ljus. *Musiken i Sverige* är samlingsnamnet för hela projektet och det skall, när det blir klart, omfatta fyra band. Av någon märklig anledning sker dock inte utgivningen i kronologisk ordning utan tar sin början med volym 3, *Den nationella identiteten 1810–1920*. I höst lär det sedan vara dags för volym 2 (Frihetstid och gustaviansk tid 1720 – 1810) och 1994 följer så, på våren, volym 1 (Fornitiden – 1720) och på hösten volym 4 (Konstmusik, folkmusik, populärmusik 1920 – 1990).

En övergripande målsättning för projektet har varit att skildra *hela* musiklivet, alltså inte bara den s.k. konstmusiken utan också olika former av folkmusik och underhållning. Det är som titeln anger musiken i Sverige som utgör själva ämnet, den musik som faktiskt komponerats och exekverats i landet genom tiderna. Och därvidlag har

verkets redaktörer inte gjort skillnad mellan "infödda" svenskar och invandrade musiker och tonsättare. Vikan alltså förtröstansfullt räkna med att i volym 2, 1700-talsdelen, få möta den gudomlige Kraus, han som enligt Almqvist var den som införde glädjen i Sverige.

Åren 1810–1920 är i svensk historia den epok då det borgerliga samhället växer fram. Leif Jonssons och Martin Tegens ambition har varit att skildra musikens roll i denna samhälleliga utveckling, speciellt då strävandet efter en nationell egenart, en specifikt *svensk* musik.

Efter 1700-talet, som kan beskrivas som en tid då Sverige strälvade att bryta sin kulturella isolering, följde under 1800-talet en jakt på den egna identiteten, en jakt efter den svenska "folksjälen" så som den kan tänkas uttrycka sig på tonernas språk. I skildringen av 1800-talet har redaktörerna också sökt framhålla det typiskt svenska vad gäller musiklivets organisation och sociala villkor, det starka inslaget av

amatörism (i god bemärkelse vill säga) och *provincialism* (musik förbunden med speciella lokala miljöer).

Jonsson och Tegen har valt att disponera sitt stoff enligt en tvåstegsmodell. Under rubriken *Musikodlingen* skildras först musikens materiella villkor, de praktiska, sociala och organisatoriska förutsättningar för musikskapande och musikutövande. Först därefter följer avsnittet *Musikproduktionen*, skildringen av själva den klingande "produkten". Och jag vill

musikutbildningen och behovet av musikerimport (främst violinister), om musikförlagens och musikhandlarnas expansion, om framväxten av professionella symfoniorkestrar, om dokumentationen av svensk folkmusik, om spelmän och fäbodskultur, om den kyrkliga och profana körsångens utveckling, om Operans och Hovkapellets förvandling från kunglig/aristokratisk till borgerlig institution, om folkbildningssträvanden på musikens område, om regimentsmusik, underhållnings- och dans-

Wilhelm Stenhammar. Ill. av Harald Hägg ur *Aulin m.fl. Skolsångboken*, 1963

först som sist slå fast att man lyckats betydligt bättre med det första steget än med det andra. Avsnittet om den svenska "musikodlingen" är rent spännande att läsa, en – som det tycks – närmast heltäckande rundmålning av samhällets musikaliska infrastruktur och musikens funktion i olika samhällsklasser och sociala miljöer. Man får lära sig massor om den borgerliga sången och hemmusicerandets betydelse, om musikens roll i 1800-talets olika folkrörelser (skarskytterörelsen, frikyrkorna, nykterhetsorganisationerna, arbetarrörelsen), om den länge bristfälliga svenska

efterlämnar, åtminstone hos mig, en diffus känsla av besvikelse. Naturligtvis sammanhänger detta, åtminstone delvis, med det faktum att musik svårligen låter sig beskrivas i ord. För att kompensera denna, så att säga ofrånkomliga, brist är dock boken försedd med många belysande och pedagogiska notexempel.

Men min reaktion har också med själva dispositionen att göra. Först kommer nämligen en uppräknning av de musikaliska verken genre för genre (en närmast lexikonartad kavalkad). Sedan följer så porträtt av åtta olika tonsättare (Adolf Fredrik Lindblad, Franz Berwald, Ludvig Norman, August Söderman, Emil Sjögren, Wilhelm Stenhammar, Wilhelm Peterson-Berger och Hugo Alfvén). Detta sparsmakade *urval* gör att exempelvis Ivar Hallström – som skrev 1800-talets mest betydande svenska opera (*Den bergtagna*) – och Tor Aulin – mästerviolinisten som komponerade epoken mest lysande violinkonsert – aldrig riktigt presenteras i helfigur. I Aulins fall skulle jag ha velat läsa ingående om hans violinspel, hans teknik, hans stilideal, hans förhållande till samtidens stora violinister ute i Europa. Men därav blir intet.

Inriktningen på *Den nationella identiteten*, som är fruktbar vad gäller *Musikodlingen*, fungerar också som en hämsko i fråga om *Musikproduktionen*. Läsaren bibringas nämligen intrycket att det var något fel på de tonsättare som snarare hämtade impulser utifrån än sökte sig inåt.

En del av bristerna i verket beror säkert

också på det stora antalet skribenter. Förutom de två redaktörerna upptar medarbetarlistan femton namn. Och någon enhetlighet i språkdräkt och berättarkonst kan det då svårligen bli tal om.

Men det är ändå glädjande att projektet *Musiken i Sverige* nu har börjat avsäta resultat. Volym 3 kan säkert, trots vissa tillkortakommanden, fungera som handbok och uppslagsverk (i den rika litteraturförteckningen finns dessutom många goda uppslag för de läsare som vill botanisera vidare på egen hand). Framför allt hoppas jag att denna utgåva skall resultera i ett ökat intresse för svensk 1800-talsmusik. Här har vi ju nämligen ett nationellt kulturarv som idag är kraftigt försummat, både i musikundervisningen och i det offentliga konsertlivet. Idag är det fullt möjligt att gå nio år i svensk grundskola utan att på musiklektionerna få höra en enda ton av Berwald, Norman eller Stenhammar. Och vad gäller konsertrepertoaren finns det mängder av svenska verk, både kammarkmusik, opera, sånger och symfonier, som nästan aldrig framförs. Om *Musiken i Sverige* kunde bidra till en förändring därvidlag vore mycket vunnit.

Det är nämligen aldrig nyttigt att kapa banden bakåt. Även på musikens område måste vi föra en dialog med det förlutna. Och det är endast genom att spela, sjunga och lyssna till musiken från åren 1810 – 1920 som vi kan avgöra om den har något att säga oss idag, i det sena 1900-talets Sverige.

Musiken i Sverige volym III. Den nationella identiteten 1810 – 1920. Huvudredaktörer Leif Jonsson och Martin Tegen. Övriga medverkande Greger Andersson, Hans Bernskiöld, Folke Bohlén, Åke Edenstrand, Anders Edling, Hans Eppstein, Lennart Hedwall, Veslemøy Heintz, Axel Helmer, Anna Ivarsdotter-Johnson, Inga Lewenhaupt, Tomas Löndahl, Märta Ramsten, Lennart Reimers och Bo Wallner. Ill. i svart/vitt och färg med bilder och musikexempel. 544 s. Fischer & Co. 1992. Pris: ca 462:- ISBN 91-7054-685-1

Astrid Lindgren: ett författarskap i världssformat

Vivi Edström älskar **Astrid Lindgren**. SANT. Vivi Edström har läst allt Astrid Lindgren skrivit. SANT. Vivi Edström har läst det mesta som skrivits om Astrid Lindgrens författarskap. SANT. Mest av allt har Vivi Edström läst och funderat över *Mio, min Mio* från 1954, och den boken bildar kärnan i Edströms bok om vildtoringen vid lägerelden, Astrid Lindgren från Vimmerby, Småland, Sverige, Världen.

Vivi Edströms bok om barnlitteraturens okrönte drottning innebär ett grepp om alla de bokryggar som bär Astrid Lindgrens namn. Här finns äventyren i Blomkvist-deckarna återberättade och analyserade; luffarhistorierna upplästa och idyllerna Saltkråkan och Bullerbyn speglade genom forskarens öga. Humör, fars och stillsamt uppror mot det vuxna tänkandet sådant det gestaltas i böckerna om Pippi Långstrump och Karlsson på taket fnissas kärvt; åt Emil's bravader får gapskrattet låna verktyg och **Bachtins** funderingar kring skratets historia karnevalens folkliga uppslupenhet blir referenspunkter för Edström då hon beskriver den lille lintottens bravader.

Allt är mycket väl genomtänkt och klokt skrivet. Referenserna, citaten och slutsat-

serna fyller sidorna med ett koncentrat av det lindgrenska så att det blir omöjligt att läsa många sidor i sträck. Själv har jag ju läst mycket av Astrid Lindgren och de egna läsefrukterna manas fram ur medvetandets djup och emellanåt, när Edström är som bäst, får läsefrukterna ny sötma.

Parallellt med återberättandet av och kommentarerna till Lindgrens böcker, dyker Edström ned i folksagens, konstsgans, romanens, äventyrsberättelsens och barnbokens traditioner. Hon söker – och finner stundom – sådant som påverkat Lindgren, sådant som Lindgren haft i ränseln när hon på fyrtioalet började skriva böcker för barn.

Ett tema i boken är den psykologiska och språkliga trohet Lindgren ger prov på genom hela sitt författarskap. Det är främst för barn hon skriver sina böcker. Tonen, ordvalet, de språkliga vändningarna har genom hela författarskapet varit sådant att barn kunnat känna igen sig, sina tankar, funderingar och drömmar.

Nog är Edströms bok en nyttig genomgång av ett av vårt språks viktigaste författarskap, även om Edströms prosa emellanåt är väl trögflytande.

Som bäst blir boken när Edströms favo-

ritbok, *Mio, min Mio*, behandlas. Då kommer hennes egna tankar upp till ytan. Refererandet får stryka på foten för de intryck Bosses, Benkas och de andras liv och leverne gjort på Edström. Skildringen lyfter och det är med svårighet man stannar hemma. Lusten att åka och låna, ja köpa *Mio, min Mio* blir stark.

Bosse, barnet utanför som inte alls behandlas mänskligt av sina fosterföräldrar, sitter i Tegnérunden, visst, och tas ut ur den vanliga världen och in i en sagolik tillvaro. Där möter han en pappa som är hans och en pojke som minner om kompisen i verkligheten, Benka. Som en Perseus bekämpar sedan Mio, Bosses namn i sagovärlden, riddar Kato med stenbjärtat. För Perseus var det Medusa med den förtärande blicken som var fienden. Mios motståndare har ett hjärta av sten, nedkämpas och frigör Mio.

Både Perseus och Mio biter nacken av sitt eget onda skulle man kunna påstå. Efter striden står de med bägge fötterna på jorden. Deras självbilder framstår som mer realistiska och de kan se framtiden an med optimism och i Mios fall växer även förlåtelsen gentemot fosterföräldrarna.

Ja, *Mio, min Mio* är verkligen en fantastisk bok och Vivi Edström har många infallsvinklar på den. Själv har jag ett minne av boken som jag svårligen kan avhålla mig från att berätta.

Det var så att jag en gång i tiden hade en bror som fick *Pojkarnas Julbok* av en bekant. Jag som var yngre fick Flickornas. Det här pågick under en följd av år. Brorsan tyckte det var kul, jag tyckte det var pinsamt, fast jag tyckte tanten som gav oss böckerna var snäll. Vi fick julkappar av henne fast vi inte var släkt.

Hur som helst lärde jag mig att norpa brorsans Julbok. Indianberättelser och äventyr var det. I löndom läste jag hans böcker. Han snodde aldrig mina, det är ett som är säkert.

Det där att sno brorsans böcker blev en vana. När han kom från skolan, brukade jag dyka ned i hans blåa skolväska. En dag fann jag just *Mio, min Mio*.

På toan blev jag sen sittande i någon timme, men så gick det bara inte att fortsätta. Berättelsen om Mio var för sorglig. Namnen stämde inte, för i verkligheten var inte Benka någon bifigur, Benka som hade så omtänksamma och snälla föräldrar. I verkligheten var det Benka som hade det svårt, inte Bosse.

En nioåring blev sittande på dass med en bok han inte kom att läsa ut förrän tjugofem år senare. Efter tjugofem år kunde den nu vuxne pojken läsa ut boken, men det var mycket smärtsamt. Ännu några år senare skriver Vivi Edström om denna sin favoritbok som vore den det nav kring vilket Astrid Lindgrens hela författarskap snurrar. Det är spännande, omtumlande och känslorna från barndomen gör åter entré i kroppen. Idyllen och hotet mot idyllen; utanförståendet och stegen in i ett sammanhang där man har plats; sorgen och glädjen i den växande människans hela väsen. Mio alias Bosse hade inte riktigt ord för detta, inte heller gossen på dasset. Astrid Lindgren, dock, ägde orden som beskrev och lyfte barnet till en annan nivå. Kanske hon även öppnade världen för barnet. Kanske.

Vivi Edströms bok om Astrid Lindgren är verkligen läsvärd. Hon visar på bredden och djupet i Lindgrens författarskap och hennes infallsvinklar är många och fruktar bara för den som vill tränga ned i barnboks-

författandets metoder och traditioner. Att Edströms bok dessutom är försedd med personregister, litteraturlista och -hänvisningar på fullaste allvar.

Bengt Söderhäll

Vivi Edström. *ASTRID LINDGREN — VILDTORING OCH LÄGERELD*. III. 323 s. Rabén & Sjögren 1992. Pris: ca 282:- ISBN 91-29-59611-4.

En kulturhuligan

Leif Zern, Expressens kulturechef, kallar honom "kulturhuligan". **Björn Gunnarsson** holler honom i tidskriften *Ättotal* för "En kulturdebattör med en yxmördares temperament". När så föremålet för sådana omdömen nu publicerar en volym med tids- och litteraturkritik samt essäer är det bara ett måste att kasta sig över boken.

Titeln är *Den radikala jukeboxen* (Hägg-lunds förlag) författaren heter **Cris ter Enander** och han är brödkvivar i **Strindbergs**, **Per Meurlings** och **Jan Myrdals** efterföljd. Än skriver han i KvällsPosten, än i Finanstidningen, Gefle Dagblad och Expressen, Res Publica och Clarté. Och så vidare. Varhelst han kan bli tryckt, alltså. Det är som det skall vara.

Ja, Enander slår hårt, mycket hårt. Nästan ingen ur 80-talets postmodernistiska unga författargeneration klarar ens första rond. Det är som att se **David Spren gel** i aktion mot **John Landquist** i Krusenstierna-fejden eller Per Meurling mot de borgerliga 30-talsförfattarna och dito kritikerna under åren 1933-40. Floretten (eller köttynan) blixtrar bara till, så ligger

de där. Stendöda författarskap, prov utan värde. Makulatur. Det är bara att läsa – och tänka till: hur är det egentligen? Just det, där stod nyss en **Nina Lekander**, en **Stig Larsson**, en **Mare Kandre** och en **Jonas Gardell**. ... Och nu? Det är bara att spada ner dem, som de litterära lik de är.

Dessutom punkterar han den lika unkna och självbelåtna som improduktiva och reaktionära Lunda-akademismen. Det är härlig läsning.

Och arg är han! I ungefär tre texter av fem är Enander skitförbannad; det är som kände han sig under studietiden i Lund bedragen av den professorliga lärdomsfasaden och av studenternas, amanuenser- nas och doktorandernas jämmerligt krypande akademiska anpasslighet. Ja, som den arbetarpojke han är blev han i förstone säkerligen bländad, bortgjord av borgerlighetens (inte alltför diskreta) akademiska charm. (Nä, särskilt charmerande är den inte heller, trommig.) Men, som sagt, han tog sig!

Är då Crister Enander för arg? Nä, vaddå!? Det litterära 80-talet var ju ett elände; importerat anglosaxiskt medel-

klassklimakteriesnusk och en inhemsk – just hemsk alltså! – författargeneration utan vare sig tankar, språk eller publik, med **Kristina Lugn** som det stora undantaget.

Sådant som litteratur och kulturarv blev under detta 80-tal nästan uteslutande en angelägenhet för syrefattiga seminarier där bleklagda doktorander krämtar fram lämpliga fotnoter för att behaga herr Professorn, och för 2-3 kottieriet kring Huvudstadens kultursidor, som borstar varann på ryggen, bevakande revir och positioner... Tvi vale! Det är gott att åtminstone någon – hånfyllt och vredgat – ropar:

– Kejsaren är naken!

De bästa bitarna i denna strindbergskt friska bok är ändå de lika blixtrande kun- niga som eftersinnande essäerna om **Anders Ehnmärks** Machiavellibok *Maktens hemligheter* och om **Lars Forsells** helvetesvandring som "borgare och rebell".

De texterna kräver eftertanke, biter djupt och tvingar en normalläsare att vända och vrida på både de politiska och privata sa- kerna, som en annan Tåbb med Manifestet: Hur skall jag få sakerna att ligga bättre till?

Enander går direkt på kärnan i Ehnmärks välskrivna men luddiga bok, han frilägger den ehnmärkskt stillfärdigt desperata lång- tan från 1986 efter Folkhemmet som svar på Machiavellis kyliga kalkyl om makt- samling. Ehmark vill ha maktspridning och stabilitet. En lika vacker som orealistisk tanke.

Denna vår 1993 ser vi alla vem som bestämmer: direktörema i de 4-5 rikaste svenska koncernerna kan, närhelst de önskar, spekulera bort hela folkhemsbygget på en förmiddag. Makten har varit och är lika litet spridd som Folkhemmet var byggt på hälleberget. Det gamla samhällskontraktet

från 30-talet är nu ensidigt uppsagt, en gång för alla! Profiterarna blir nu större utan skattefinansierad reproduktion av arbets- kraften.

Och då gäller det som sagt att "vända och vrida på sakerna för att få dem att ligga bättre till": Vad göra? Hur? För vem? Av vem? När? Ett i sanning nödvändigt arbete.

Enander tar dock miste när han dömer ut Folkhemmet som blott och bart ett medel för statlig överhetstkontroll av våra liv och våra tankar. Även om 60 år av reformer och välfärd inte ändrade de grundläggande maktförhållandena, var sådant som sjuk- och åldringsvård, bostäder och A-kassa, vuxenutbildning och vissa fackliga rättig- heter inte kattsikt. Ett folk lyftes faktiskt ur TBC-hostande lufsfattigdom och efterbli- venhet.

Lyftes, i passivum alltså. Ty allt eftersom decennierna gick och det materiella väl- ståndet höjdes allt mer för allt fler, ökade också bristen på politisk – medborgerlig! – initiativförmåga och handlingskraft. Sa- kerna hade sin reformistiska gång, allt skötes uppifrån: det blev storkommuner och storavdelningar, ämbets- och om- budsmän. Med andra ord, en samhällelig Elefantiasis Gigantomania som ledde till en åtminstone partiell medborgerlig ske- ros. Detta ser Enander klart och skarpt, men han ser inte det som är värt att åter- erövra, försvara och bygga vidare på. Denna gång underifrån!

När nu detta är sagt, återstår bara konsta- terandet att *Den radikala jukeboxen* är en oundgänglig bok för de av oss som hatar överheten (och de som borde göra det), vare sig den är akademisk, politisk eller ekonomisk. Den överhet som hela tiden formaterar ditt och mitt tänkande, ända in i

drömmen och, som Strindberg skrev för mer än 80 år sedan: bestämt "själva tankelagare".

Crister Enander: DEN RADIKALA JUKEBOXEN. 212 s. Högglunds 1992. Pris: ca 210:- ISBN 91-7173-032-7.

Hans M Gabrielson

Viktig epidemihistoria

Det är en händelse som ser ut som en tanke att samtidigt som människan (läs: WHO) stolt kan konstatera att hon för första gången i historien lyckats utrota en av de stora epidemisjukdomarna, smittkoppor, uppstår en ny världsomfattande epidemi, AIDS. I bäge fallen rör det sig om virusjukdomar. Huruvida ett samband verkligen föreligger mellan den lyckosamma kampanjen mot smittkoppor och uppkomsten av denna nya sjukdom är en öppen fråga. Handlar det, bland mycket annat förstås, om att man rubbat en känslig immunologisk balans?

Det är självklart att uppkomsten av HIV har givit framtidstron en knäck vad gäller människans förmåga att behärska och successivt utrota sjukdomarna. Liksom att frågor kring epidemiernas historia aktualiserats. Här måste mycken kunskap till, medicinsk såväl som historisk. Till detta ändamål arrangerade Karolinska Institutet hösten och vintern 1990-91 en kurs i Stockholm med ett tvärvetenskapligt perspektiv på ämnet. Kursen bestod av fjorton föreläsningar vilka nu samlats i bokform.

För den som vill sätta sig in i aktuell medicinshistoria och få en djupare förståelse för i synnerhet HIV-epidemins bakgrund är det en bok att varmt rekommendera.

Det är bara att vara tacksam för den här sortens huliganism!

nera mellan de olika världsdelarna intensifierats.

Likaså kunde koleran få fäste i Europa först i början av 1800-talet då de europeiska storstäderna nått en tillräcklig befolkningstäthet och städernas avloppsstandard var usel.

Giesecke för också fram en teori om HIV som verkar rimlig. Den säger att sjukdomen kan ha funnits länge i Afrika på en låg endemisk nivå – den smittar ju mycket trögt – och att den blivit epidemisk först som ett resultat av förändringar under 1900-talet: gammal bystruktur som slagits sönder i Afrika, narkomanins tillväxt efter andra världskriget, de ökade kontakterna mellan homosexuella män från olika världsdelar, blodtransfusioner.

Karin Johansson, docent i idé- och lärdoms historia i Uppsala med medicinhistoria som specialitet, avhandlar i sitt bidrag hur samhälle och individ agerat inför epidemihotet. Hon konstaterar att alla de väl belagda attityderna från pestens, smittkoppor, syfilisens och tuberkulosens olika tidevarv aktualiseras på nytt inför vår egen tids AIDS-epidemi: syndabockstänkandet, idén om naturens hämnd, nemesis divina. Hon kan också belägga att tvång lönat sig dåligt då man sökt komma åt smitthärdarna – de smittade döljer sig och sjukdomen blir än svårare att isolera – och att epidemier alltid skapar motsättningar. Slutsats: historien ger inget facit, men ett ovärderligt erfarenhetsmaterial.

Christina Ericson

Det är inte möjligt att kommentera alla bidragen för sig. Låt mig bara nämna att **Margareta Böttiger** skriver intressant om vaccinationens historia, **Henri H Mollaret**, medicinprofessor i Paris, om pestepidemiernas historia och **Bi Puranen** även om "La Belle Dame sans merci", om tuberkulosens historia och dess framtid. En framtid som tycks ljusare än man trodde bara för något tiotal år sedan.

I slutkapitlet tar **Sven Britton**, som är professor i infektionssjukdomar vid Karolinska Institutet och kulturskribent i DN, upp "epidemiernas historiska framtid". Av flera skäl står lepra och polio på tur efter smittkoppor som möjliga att utrota. Britton tror att det före år 2000 kommer att finnas vaccin och medicin mot HIV, men att detta endast kommer att komma den rika världen till del. En helt ny världsordning skall till för att ändra på detta. På samma sätt är de ökande klyftorna i världen mellan rika och fattiga en bokstavig livsfarlig betingelse för mänsklighetens framtid. Biologisk krigföring är billig och enkel och har därför kallats "fattigmans atomvapen". Att odla fram tillräckligt med botulinus-bakterier för att med deras toxiner smitta ner hela Stockholms dricksvatten går att göra i vilket kök som helst" får vi veta.

Det troliga är att gamla smittämnen får nya betingelser, snarare än att nya smittämnen kommer att förorsaka framtidens epidemier, avslutar Britton sin intressanta betraktelse.

Birgitta Evengård (red). EPIDEMIERNAS HISTORIA OCH FRAMTID. 299 s. Natur och Kultur 1992. Pris: ca 410:-. ISBN 91-27-03045-8.

Den rädde narren

Jag vet inte om Juha i **Jonas Gardells** bok är hans alter ego, ingenstans finns det sagt, att så är det.

Men nog ligger det nära till hands, och i så fall borde boken inte heta "En komikers uppväxt" utan "En narrs erfarenheter". En komiker, en clown, en gycklare är professionellt rolig, en narr tar skrattet till hjälp för att överleva, hur många böcker har inte skrivits om det?

Jonas Gardell påminner mig om **Hjalmar Bergman** (du super väl i alla fall inte, Jonas Gardell), och hans bok *Clownen Jac*.

Hjalmar Bergman tillägnade sin bok **Gösta Ekman**, en man på tiljan liksom Jonas Gardell.

Hjalmar Bergman säger i sin bok: "Vartill tjänar visdom om den ej predikats?" Samma övertygelse finns i Gardells bok, att han, narren, egentligen bär försälsen och kunskapen inom sig. Därför är Juha i boken en narr, kanske blir han komiker liksom Jonas Gardell anser att han är. Historien om Juha Lindström är i sak tunn. Käslorna är

viktigare än skeendet, även om detta förankras i tiden vid aktuella händelser. de mellanstuckna nutidsfragmenten ger en känsla av att Jonas Gardell hellre skulle vilja berätta om sig själv, om idag. Att han hellre skulle vilja spotta anklagelserna om sin ynklighet från igår i våra ansikten, men väjer sig med skämt, som en narr.

Charmen hos Jonas Gardell ligger i hans förödande vitalitet, man läser hans böcker som man minns honom på scen, orden som rinner ur munnen, den övertydliga mimiken och lusten att göra mörka sagor löjligt roliga. Man tänker på Jonas Gardells patetiskt slingriga kroppsspråk, accentuerat av den för stora t-tröjan som lämnar ena axeln bar, likt ett litet barn som inte kan klä sig riktigt själv. Så är också charmen med Jonas Gardells bok, vitaliteten och sårbarheten samt det villkorslösa utlämnandet av sig själv och sin rädsla.

Gardells språk är inte den vuxnes resonerande utan barnets känsloaddade, fullt av svordomar, äckligheter och spännande

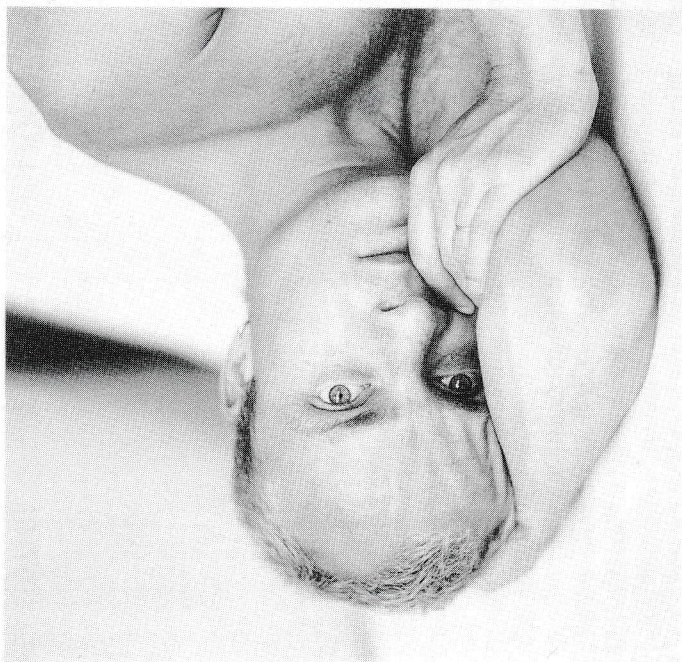

Foto: Stellan Hermén

nya ord, som ingen vill förklara. Om Jonas Gardell kan man säga, liksom radioreportern säger om Jac Tracbac i Hjalmar Bergmans bok: "Det egendomliga med honom är ju att han roar mest då han är rädd".

För mig är Jonas Gardell en av dessa skönandar som inte delar livet med mina kamrater, men som genom sin vitalitet och brännande närhet utgör ett löfte om en möjlighet till ett rikare liv, för som Erins mästare Ferlimid och Ferdiad O Flann säger i **Frans G. Bengtssons Røde Orm**: "Ty en surmulen konung och hans kämpar när

de tåras av långtråkighet, äro farliga för alla människor, men när goda gycklare skänka dem förlustelse, sitta de skratande vid sitt öl och gå belåtna till sängs och låta grannar och undersåtar vara i fred."

Så låt oss ta Jonas Gardell till våra hjärtan och läsa även nästa bok för att se om han kommer att infria sitt löfte i kapitel 104: "Allt skall vi glömma och allt skall vi förlora. Och någon annan dag, men inte nu, skall jag visa Dig den hemliga grottan, den porlande bäcken jag aldrig fann som barn."

Anders Elvén

Jonas Gardell. EN KOMIKERS UPPVÄXT. Omslag: Arne Öström/Ateljén. 274 s. Norstedts 1992. Pris: ca 252:-.
ISBN 91-1-912492-9

Lysande ditmarf

En man sitter inspärrad på en rätts-psykiatrisk klinik och redogör för hur han kom dit. Det är ett framtidsscenario om ett samhälle där marknadskrafterna fått härja vilt och arbetslösheten är så stor att man betalar för att få anställning. Huvudpersonen har arbetat på en privat firma som hjälper domstolen att skaffa fram juridiskt hållbara bevis mot brottslingar vilka inte kan fällas genom vanligt polisarbete. Verksamheten är lukrativ på grund av rättsväsendets allt mindre resurser. Det utvecklas så småningom till att inplantera falska indicier hos kriminella som är särskilt kostsamma för byråns kunder.

Firman sysslar också med negativ lobbyverksamhet där man letar fram ofördelaktiga fakta om personer eller organisationer. En slags grävande journalistik på uppdrag av dem som till skillnad mot tidningarna och TV har råd att betala.

Den effektiva kvinna som äger byrån förklarar:

— Marknaden, alla marknader, förutsätter att samma regel ska gälla för alla.

Därför är det viktigare än något annat att man håller efter dem som fuskar, de som skiter i reglerna. De underminerar nämligen marknadens viktigaste mekanism, den sunda konkurrensen på lika villkor, vilken är grunden för rättvisa och mänskliga rättigheter.

Det är alltså ett nöje att läsa **Jersild** även om hans romankaraktärer sällan övertygar. Ironiskt nog är hjärnan som simmar omkring i ett akvarium från boken *En levande själ* det mest träffande personporträttet han skapat. Däremot är det få, kanske ingen svenska nutida författare som kan skriva så samhällskritiskt, lärorikt och underhållande som Jersild. *En lysande marknad* är inget undantag även om det inte är någon av hans starkaste böcker. Jag tycker inte Jersild utnyttjar den sprängkraft han letat fram i ämnet. Författaren slår hårt, men han slår delvis i luften. Den spänning han byggt upp försvinner i tomma intet. Som läsare blir jag besviken. Här finns ämne till en fortsättning!

Pelle Olsson

P C Jersild. EN LYSANDE MARKNAD. 293 s. Bonniers 1992. Pris: ca 242:-
ISBN 91-0-055484-7

Bärighet i nuet

Eyvind Johnson har varit borta i många år nu och ändå är han här, med tydlig röst, vässad penna och ögat sökande och svävande. Hos mig finns Johnson framför allt i *Romanen om Olof* och i *Srändernas svall*:

att han dessutom texter om politiskt, personligt och estetiskt visste jag inte. Att så möta dessa texter i urval är gott. Avskeds-

ordet till **Thorsten Jonsson**, denne briljante novellist, det kärleksfulla porträttet av **Hedenvind-Eriksson** som människa och författare, tankar kring 20- och 30-talen, anteckningar om **Harry Martinson**, fun-

deringar kring författarens neutralitet och brottningar med romaner; en brunn att ösa ur och nya infallsvinklar när man åter tar

Johnsons skönlitterära verk till sig.

Ja, det är gott att den här volymen har lämnat tryckpressarna. Den ger perspektiv på författaren, men också på den tid som var hans och kanske allra viktigast: den ger perspektiv på vår tid och på den framtid som vi i våra sinnen hela tiden bearbetar, önskar påverka och som vi drömmer om.

Det finns många ord att säga om dessa johnsonska texter, men jag väljer hellre att citera en del av "Om Författarens neutralitet", då den texten äger sådan bärighet i nuet.

Detta gör jag med förhoppningen att många ska sätta sig och läsa *Personligt politiskt estetiskt*.

Verkligheten är fakta som vi accepterar eller flyr. Vi kan fördjupa oss i studiet av en människosjäl. Vi kan skildra den välgörande pastorala ron som det enda värdefulla. Vi kan lidelsefullt berätta om tre flickors kuckel med tre kontorister. Detta är inget att förakta: livet är fullt av sådant. Vi är drömmare eller realister - i båda fallen aktningssvärda. Men i samma ögonblick hon blir förfärad, säger sitt ja, ger honom en slutkys eller samma oerhört tragiska ögonblick hon hänskrattande slungar sitt nej i hans bleka ansikte bombarderas Guernica.

En annan författartyp är tänkbar, finns till och med. En som frågar sig om och om igen (ifall han inte redan förut känner till svaret): Varför skär något sådant som Guernica? Han

svarade: Därför att två väldiga krafter drabbat samman. Den ena vill återställa ett feodalt Spanien eller införa en militär diktatur. Blir denna diktatur genomförd förskjuts maktställningen i Europa och världen. Vi vet med stor bestämdhet att Sverige, och följaktligen den stad eller den by du bor i, kommer att känna detta. Trycket från de närmaste fascistmakterna kommer du *personligen* att känna. Segrar de andra, de antifascistiska krafterna, kommer en lättad att uppstå. Kanske en garanti för fred. I varje fall vet vi att något *bättre* kommer att uppstå om den fascistiska ångvalten hejdas.

Vad skall en författare i ett neutralt land göra?

Tala om att han tror det senare. Tala om det tusen gånger. Ta risken att bli hes. Ta risken att inte vara berömd om hundra år. Och den oerhörda risken att inte roa sin läsekrets längre. ”

(*Nordeuropa* nr 1, 1938)

Bengt Söderhäll.

Eyvind Johnson. PERSONLIGT POLITISKT ESTETISKT. Urval och förord av Örjan Lindberger. 274 s. Bonniers 1992. Pris: ca 227:-.
ISBN 91-0-055444-8.

Schack: konst och poesi

De flesta av det svenska folkets konstnär-
liga och intellektuella prestationer har inte
belönats med nobelpris och är inte utställda
på museer. Liksom frukterna av kroppsar-
betet finns de närvarande i nutidens fysiska
och kulturella miljö som vägar, broar,
byggnader och omedvetna mönster för vårt
tänkande, tekniska metoder och tillämpade
kulturella förfaranden.

Vissa slag av intellektuella bedrifter är
dock flyktigare än andra. Under genera-
tioner har religiösa spekulationer förbrukat
en stor del av folkets lediga intellektuella
kapacitet på distinktioner som vi idag
knappt kan uppfatta.

Till det slaget av flyktiga prestationer
hör schack. Vilka äventyr har inte genom-
levits av generationer svenska arbetare,
tjänstemän och intellektuella vid brädet.
Detta spel har varit begåvningsreservens
chans att visa upp sin skaparkraft intellek-
tuellt och konstnärligt. När partiet var slut,

har pjäserna sopats från brädet. Äventyret
har i bästa fall bevarats i spelarnas minne.
Till all lycka har något av det bästa
bevarats i skrift. I denna bok återges partier
utkämpade under nästa 80 år.

Spelarporträtten blir början till en so-
ciologi. Om hur många spelare heter det
inte att han ej infriade de förväntningar han
ingav i början av sin karriär. Läsaren anar
allt det som kan tynga och ställa sig i vägen
för begåvningen under hans vandring.

Men partierna visar spelarna i deras bästa
form. Diagrammen lyfter fram deras mest
geniala infall. Någon tröst måste väl ändå
detta vara för schackmästaren trots hans
usla ekonomi. Vem har idag 15 år senare
lust att titta på **Borgs** och **McEnroes**
femsetare? Men **Ulf Anderssons** lång-
samma utmanövrerande av sina motstän-
dare från 70-talet kan man läsa igen med
ungefär samma behållning som en dikt av
Ekelöf.

Ingemar Folke

Lars Karlsson och Bengt-Olov Linder., SVENSKA SCHACKTRIUMFER. Från Nyholm
till Hellers. 25 spelare — 100 kommenterade partier. 221 s. Carlssons 1992. Pris: ca ?:-
ISBN 91-7798-550-8

Stort foto, stor konst

När *Västerlandet trädde fram* är *Ondskan tar form* i nyupplaga, men ändå inte. En blädderbok är det fortfarande, med **Gun Kessles** bilder av fransk och norsk konst från förra millennieskiftet. Tillsammans med **Jan Myrdals** text utgör materialet även denna gång en helhet. Fast boken är, med Myrdals ord, som farfars käpp. Ni vet den där som gått sönder och lagats i flera generationer, men alltid kallats farfars käpp. Livskamraterna, tillika arbetskamraterna, har under åren återvänt och beskådat den romanska konstens rum. Betraktandet har mognat och skärpts.

Trots att det rör sig om samma material är olikheterna slående. Visst har bilder tillkommit, andra tagits bort. Men skillnaderna befinner sig på flera plan, från presentationsformen, via språket till budskapet. I det större formatet talar Gun Kessles fotografier mer direkt till läsaren

och knyts bättre samman med varandra i väl utvalda sekvenser. Myrdals språk är på en och samma gång ledigare och mer disciplinerat i förhållande till bilderna. Han resonerar från bilderna till läsaren. Dessa förändringar är ju inte till för att boken skall bli mer aptitlig, formen är vald med tanke på käman — bokens innehåll och budskap.

Det tycks mig som om *Ondskan tar form* är en första ordningens iteration och när detta arbete körts genom maskinen igen har den andra ordningens iteration producerats — *När Västerlandet trädde fram*. Där det i första boken talas om de intellektuella skälen att överhuvudtaget intressera sig för den romanska konsten utgör detta resonemang i den andra boken en utsiktspunkt på vilken Kessle och Myrdal kan stå och föra diskussionen till en högre nivå. Med andra ord, i den senare upplagan pockar innehål-

Det var Prosper Mérimée som år 1836 åter började kunna se kapitälen i St-Pierre. Sedan dess har 1100-talets bildvärld med vart decennium blivit oss allt mindre främmande. Den har blivit synligare. Den springer åter fram ur vår egen tids ålder. Fåglarna i Chauvigny flyger inte bara fram mot oss ur Johannes Uppenbarelsebok. Uppriktigt talat tvivlar jag på att särskilt många besökare numera läst den ordentligt. Men dessa fåglar flyger mot oss både ur de mycket gamla myterna, de sagor som nästan blivit gjorda till barnsagor och upp mot oss ur vår nutida vardagsverklighet.

Den som en gång sett asätande fåglars kallt onda reptilögon mot sig när man kommit dem för nära och börjat störa dem — de faller ut vingarna, men håller klorna om liket och det utslitna köttstycket i näbben — känner också direkt igen fåglarna i Chauvigny. De är inga fantasifoster, de är av obehagligt näringsgen realism.

Och vem vaknar inte ibland vid fyrtiden på morgonen när allt sover. Hunden gläfsar i sömnen men är långt borta och vaknar inte när man sträcker ut handen och tar på den och utanför rutorna är mörkret tungt. Vind i trädskronorna. Man ser, fast inte på vanligt sätt, hur fåglarna samlar sig i stora flockar bakom framtidens hörn. Man känner hur de spänner ut vingarna. De börjar springa fram över slätten för att ta sats och flyga fram mot oss. Nog visste mästaren i St-Pierre vad han gjorde!

(Ur "När Västerlandet trädde fram", sid 192–193)

let på läsarens ställningstagande. Läs din Bibel, se dessa bilder, tänk och handla här och nu.

Kessle och Myrdal anser att den romanska konsten är stor, och de har säkert rätt. För mig som läsare av deras bok blir upplevelsen dubbel. Jag sa dubbel, inte delad. Så här är det: Ta den bibliska berättelsen på kapitälen uppe på pelarna runt koret i kyrkan St-Pierre i Chauvigny. I kyrkan utspelar sig för mina ögon en märklig syn. Längst upp står stennästarna och skapar sina bilder. Under dem, med spegelreflexen på stativ står Gun Kessle och plåtar. Mitt i koret står alla förstående och oförstående intellektuella, från 1100-talet och framåt. Med fötterna på deras axlar, Jan Myrdal som vill komma nära inpå och förstå de andra mästarnas arbete. Och så läsaren då, jag själv, lite längre bort, betraktande hela scenen med en uppsyn av förundran och glädje. Visst är det två kameror jag ser. Den ena av japansk fabrikation på aluminiumstativ, den andra levande kameran Jan Myrdal, på ett stativ av döda gubbar. Båda kräver lång exponeringstid i det dåliga ljuset.

Boken är vacker. Fina inledningar till varje kapitel med bilder som placerar läsaren i rätt miljö gör boken till en resa såväl

i tid som rum. Men det vackra framträder bäst i Kessles foto, en skönhet som har sin förklaring i den djupa respekt hon hyser för de gamla mästarna. Och tro nu inte att jag bara skriver av ur boken, jag vet vad exponeringstider innebär och hur blixten plattar till dimensionerna. Jag föredrar själv att fotografera utan blixten inomhus. Jämför man Kessles foto av överstycket till västportalen på kyrkan Saint-Génis-des-Fontaines i Pyrenéer-Orientales i Frankrike med ett uppslagsverk förstås vad jag menar med skönhet. Detaljerna framträder och figurerna är levande. Och bokstäverna syns!

På ömse sidor om Kristus i denna bild står de grekiska bokstäverna Alfa och Omega. Varför då? Jo, Kristus är början och slutet, han är allt. Hur lyder då vårt talesätt? Vi säger att om något är viktigt är det A och O, så står det också i Nya Testamentet (Uppenbarelseboken 1:8). Men O är inte den sista bokstaven i något alfabet. Varken talesättet eller Bibeln hjälper oss att förstå bilderna från 1100-talet. En bild säger inte nödvändigtvis mer än tusen ord. Utan det medvetna språket korrumpas vår bildsyn. Detta är ett av bokens teman.

Nikiforos Papisikas

Gun Kessle och Jan Myrdal. NÄR VÄSTERLANDET TRÄDDE FRAM. 224 s. Norstedts 1992. Pris: ca 302.-.
ISBN 91-1-919412-9.

Ivar Los sista överraskning

Nu får vi äntligen del av **Ivar Los** sista, efterlämnade roman. Snarare en essäroman, faktiskt, eller ett testamente — skrivet långt i förväg — på fiktionens område, ett slags parallell till vad *Till en författare* var på teorins. Handlingen är så enkel som möjlig. Ett diktarpär (Karl Hatt, 55, och Rakel, 35) kommer till Öland under en sommar för att skriva i lugn och ro och skapa Mästerverket. Boken redovisar deras liv på ön och Karls funderingar kring konsten. Bifffigurena är snarast skuggor som avtecknar sig mot den bakgrunden. De hedras inte ens alltid med något namn. Visst heter grannen Hubert, men annars är det Svenskamerikanen, Slättergubben, litteraturprofessorn eller målaren Storsten (vännen Sven Ljungberg — som inte bara kan mötas på omslaget alltså, utan också finns med i boken) och hans hustru, den dövsamma diktarinna Lil — ”som bemästrar språket bättre än andra” och även hör näktergalen bättre än andra.

Helt igenom läggs huvudvikten på konsten — ”en värld utan nåd”, heter det. Frågan om formens förhållande till innehållet dryftas naturligtvis, även om det heter att ”Det var bara de som inte förmådde skapa som grubblade på sådana frågor”.

Karl Hatt, för sin del, vill skapa ett konstverk utan modell i verkligheten, ”kring något fullkomligt personlöst”, ett slags idealkonst, fri från ”kottets multnande vävnader”. Men arbetet går trögt framåt och snart känner han sig låst. Naturen på ön bryr sig inte alls om litteraturen och misslyckandet blir till slut totalt. Karl Hatt upptäcker att genom att försöka skapa konstverket utanför sig själv har han också låtit konstverket hamna utanför sig självt. Idealet, åtminstone inom konsten, är ett monster. Karl och Rakel gjorde fel när de valde bort kärleken eller försökte leva i ett slags okroppslig passion: ”De hade svikit varann när de inte längre krävt att få dela liv och död med varann utan satt konsten före”. Därför kan de bara konstatera att ”det rena konstverket fanns inte” och att ”konstverket var de själva”.

I efterordet skriver författaren att han beslöt sig för att ge ut boken p.g.a. ”det dåliga samvetet över att ha gömt undan en del av [sit] eget liv, kanske också ansatsen till något, som varit ämnet till ett konstverk”. Mycket mer behövs alltså inte för att se den som en liknelse över ett *livs*verk.

Annars handlar boken mest om en båtfärd till Blå Jungfrun — som aldrig blir av. Men ön — ”som uppgavs vara av röd granit men

i solskimret lyste blå" — är faktiskt också en bild av konsten. Till detta hör att den var ett helvete för arbetarna innan den fridlystes! Man kommer alltså aldrig ur tanken om konsten. Många paralleller dras även med *bild*konsten och de gångna århundradenas stora diktare och konstnärer, både i Sverige (där *Lycksalighetens* ösags, lite provokativt som vanligt, kunna uppfattas som "social dikt", men *Tegnér*s retorik däremot "slår hela tiden halvt ihjäl innehålllet") och i utlandet. Förhållandet mellan verklighet och fantasi berörs vidlyftigt, och vi får även en del idéer om den muntliga framställningen. Konsten granskas till och med ur "nyttans" synpunkt och författaren går så långt som att bestrida att fågelsången är ett slags "konst för konstens skull", tvärtom sjunger fåglarna "för att skydda sina revir". Slutligen identifieras det sköna med det goda och den lyckliga människans lycka sägs smitta av sig.

Men boken vore inte av sin författare om den inte också behandlade arbetet. Den innehåller en del fina sidor om arbetets *skönhet och frid*, den skönhet som ligger i att skåda en människa i arbetet och den frid som hon då sprider omkring sig. De utgör ett lovtal över det slags arbete som utförs för sin egen skull, även efter uppnådd pensionsålder. På så sätt blir Slättergubben ett slags mänskligt ideal (fast inte alls ideologiskt).

Men det handlar också om mycket annat: kärleken, sanningen, Epikuros, nytan. En del sidor kunde tyckas borttryckta från en

bok skriven av en filosof, även om det råkar vara tal om... skägget, t.ex. Som alltid är en stilla humor med i alla möjliga sammanhang. Gud debatteras flitigt (mest som Slättergubben ser Honom och i samband med Ondskan — men "kanske inget är ont och inget gott?" frågar Raket. Prästen, å sin sida, "ville liv" och går helst klädd i vitt. Han gör faktiskt livet lätt omkring sig, och efter ett samtal med honom tycker Karl faktiskt att konstverket är "enkelt som en lek". Men det skrattas gott åt akademikerna och alla slags forskare. "Där konsten finns finns inte teorierna och där de finns finns inte konsten" påminns läsaren.

Blå Jungfrun är verkligen den typ av bok som måste läsas om ett par gånger för att någorlunda tömmas på sitt innehåll. Den är mångfacetterad och utgör en hel uppslagsbok om konsten. Här berörs såväl myten (t.ex. den om salamandern) som förhållandets subjekt-objekt. Här blir alltså symbol (t.ex. en kvam) utan att upphöra att vara verklighet. Bara de allra största diktarna kan åstadkomma detta. Kronologiskt hän- ger den nog samman med de s.k. livsåskåd- ningsböckerna. Men Ivar har varit finurlig nog att i *förväg* upptäcka ett nytt manér (alltså båda form och innehåll), åtminstone den nionde i följd noga räknat, för att delge oss sina innersta tankar om konsten. En stor läsupplevelse och samtidigt något av en överraskning. *Blå Jungfrun* är en hälsning från "andra sidan" av en stor, klok, kvick och djupt mänsklig författare. Kan man begära mer?

Philippe Bouquet

Ivar Lo-Johansson. BLÅ JUNGFRUN. Med efterord av förf. 284 s. Bra Böcker 1992. Pris: ca 252:-

ISBN 91-7133-118-2

Ljusblå myter och fromma förhoppningar

Varje skåning, oavsett om han eller hon prenumererar på Sydsvenska Dagbladet, vet vem **Per T Ohlsson** är.

Det är den politiske chefredaktören som på löpande band producerar försvarsartiklar för EG och den Europeiska Unionen. Som predikar kapitalismens nödvändighet och socialismens omöjlighet och inneboende ondska.

Före och under kriget vid Persiska viken slogs han på världssamfundets sida och det med pennan som enda vapen. Per T Ohlsson stred tappert som få. Från det sydsvenska oberoende liberala slagskeppet upprätthöll han moralen på hemmafronten. Effektivt tystade han tvivlarna och sjöng den nya världsordningens lov. "The good guys" segrade och Per T Ohlsson jublade... vän av frihet och rättvisa som han är.

Och när den svartmuskige diktatorn till sist låg besegrad — nästan åtminstone — och shejkerna och oljekällorna var befriade,

sansade sig Per T Ohlsson något, torkade frägan från munnen och gick tillbaka till det vardagliga slitet med att övertyga tidningsläsarna om de fria marknads- krafternas underbara möjligheter.

Riksbekant hoppas väl Per T Ohlsson att lyckas bli med sin nyligen utkomna bok *Over There. Banden över Atlanten*. (Timbro). En hyllning till det amerikanska samhället och den amerikanska frihets- traditionen reducerad till kapitalism och tredelning av statsmakten.

Per T Ohlsson börjar sin historiska skildring i det slutande 1700-talet, närmare bestämt 1776. Ett årtal som får nästan ett mystiskt skimmer över sig. Det är året för den gamla ordningens sönderfall i Per T Ohlssons historieskrivning. "Så sammanföll ett och samma år, 1776, tre mäktiga gestalter och utvecklingslinjer i historien."

Det är året för **James Watt** och den indu- striella revolutionen, för **Adam Smith** och

marknadsekonomi, för **Thomas Jefferson** och den borgerliga demokratis födelse. "1776 framstår som privatkapitalismens stora revolutionsår."

Med patos skildrar vår skånske liberal de amerikanska koloniernas frihetskrig. Detta koloniala uppror var mer än vilken frihetsskamp som helst. De frihetssträvande amerikanska kolonisatörerna blir kapitalismens förtrupp och dess första hjältar. För merkantilismen och för de europeiska furstar som klamar sig fast vid denna döende doktrin har Per T Ohlsson bara förakt till övers. Detta system som "nästan kan framstå som besläktat med vår tids planekonomi, en annan ekonomisk ordning som krossades under sin egen tyngd."

Ett helt kapitel ägnas åt den store upplysningsmannen Thomas Jefferson, som porträtteras med ohöjd beundran. Och Jeffersons storhet är inte att förneka. Definitivt inte. Men när det gäller den amerikanske upplysningsmannens ideal, förnuft och kritiskt tänkande, då måste man - milt uttryckt - hävda att Per T Ohlsson brister i respekt.

Ändamålet helgar medlen brukar det heta. Detta talesätt motsvarar bättre Per T Ohlssons arbetssätt. Slutsatserna redan från början fastslagna; återstår bara att efter bästa förmåga tillrättalägga den så mångsidiga och motspänniga historien. Fönuft, frihet, mänskliga rättigheter och demokrati framställs som oupplösligen sammanbundna med kapitalismen. Men resonemangen är svaga och det propagandistiska syftet illa dolt. Den liberala myt som Per T Ohlsson söker bevisa framstår inte som någonting annat än just en liberal myt.

Per T Ohlsson finner det rimligt att bejaka den amerikanska samhällsmodellen

trots dess inneboende brister, dess orättvisor och misär. Ty: "Jeffersons Amerika var, och är förhoppningsvis fortfarande, ett löfte, inte om det perfekta samhället, utan om möjlighet till förändring." Misströsta icke! - alla ni fattiga arbetslösa stackare - lev på hoppet!

Helt foljdriktigt fortsätter Per T Ohlsson sin skildring med att betona Amerika som framförallt underklassens projekt. Denna sanning med modifikation exemplifieras med **Andrew Jackson**. 1828 blev denne president på ett radikalt reformprogram. Andrew Jacksons anhängare var ruinerade småbrukare och fattiga arbetare. Deras motståndare var mäktiga affärs- och industriintressen vilka eftersträvade monopol- och kartellbildningar. Jackson och hans folk kämpade för avreglering, fri konkurrens och frihandel vilket höll nere priserna. Per T Ohlssons geniala slutsats av detta blir naturligtvis att "laissez-faire låg i underklassens intresse, och det var precis vad Adam Smith hade hävdat". Marknadsekonomi är alltså ett mål som främst ligger i arbetarnas och småfolkets intresse. Sannoligen en underbar logik!

Det amerikanska samhället påstås drivas framåt av någon mystisk och gåckande inre kraft. Nämligen "att Amerika söker förändring, ständigt förändring. Vari denna förändring består, om den är ond eller god, det kan diskuteras. Förändringen är, kort och gott, den amerikanska uppbyggelsens drivkraft."

Det verkar närmast som om **Hegels** kosmiska ande har kommit till heders igen. Nu som amerikan och liberal!

* * *

Men Per T Ohlsson är inte bara ute efter att bevisa kapitalismens förträfflighet, han har även ett annat ärende. Nämligen att övertyga oss om det stora behovet av en Gemensam Marknad och en Europeisk Union. Ingående skildras hur Amerika två gånger räddat Europa från den tränga nationalismens katastrof. Första gången lämnade Amerika Europa att självt söka lösa sina problem och bygga freden. Europa försatte sin chans. Och efter det andra världskriget valde Amerika att stanna och försöka få till stånd ett mer integrerat Europa. "Amerika hade satt ett motspännigt Europa på spåret mot 'a more perfect union'."

Per T Ohlsson förnekar inte det faktum att Amerika i och med första världskriget blev världens ledande makt såväl ekonomiskt som politiskt. Inte heller att USA efter det andra världskriget definitivt behärskade Västeuropa. Att den ekonomiska och politiska tyngdpunkten hade förskjutits bort över Atlanten. Att det låg i USA:s intresse att barriärer revs. Att USA behövde de europeiska marknaderna för fortsatt ekonomisk expansionism. Inget av detta förnekas, men Per T Ohlsson lämnar snabbt dessa de krassa ekonomiska intressenas verklighet. Vår politiske chefredaktör föredrar att skriva oss en vacker liberal dröm som väntar efter 1993. Ett förenat Europa skall säkra freden och välfärden

heter det. Tillsammans med USA kan vi skapa ett mäktigt gemensamt ekonomiskt blodomlopp.

Per T Ohlsson menar naturligtvis inte att detta nödvändiga "partnerskap" över Atlanten enbart skulle vara av simpla historiematerialistiska orsaker. Nej, bakom sägs ligga långt mycket djupare motiv. "Europa, besatt av sitt ursprung och sin destination, tycks behöva Amerika för att inte förlora förfästet. Vad Columbus fann var inte bara en ny värld, utan också den gamla världens motvikt, dess balanserande kraft." Europa behöver helt enkelt Amerika för att överleva. Europa grips lätt av "totalitära villfarelser", "slutliga och vetenskapliga lösningar". Amerika däremot, som räddat Europa ur totalitarismens grepp två gånger, har ett starkt immunförsvar mot utopier och absoluta sanningar.

Trots denna metafysik, trots alla historiska förvanskningar och förenklingar, lyckas inte Per T Ohlsson komma förbi de mörka moln som tomar upp sig vid vår horisont. Han förmår sig inte till att förneka de växande motsättningarna mellan ett starkt och expansionslystet Europa och ett USA som börjar halka efter. Men liberal som han är så förmår han heller inte se att dessa motsättningar följer av de fria marknadskrafter som firas i *Over There*. *Banden över Atlanten*.

Anders Axelsson

Per T. Ohlsson: OVER THERE. Banden över Atlanten. Timbro 1992. 339 S. Pris: ca: ISBN: 91-7566-242-6

Ön Sachalin: två stora reseskildringar

tillsammans med några vänner i Tjechovs fotspår våren 1991. I bagaget hade de inte bara *Ön Sachalin*, utan en hel rad skildringar från Sibirien och Sachalin. Resan har resulterat i flera uppmärksammade tidsningsreportage, och nu föreligger deras reseberättelse i bokform under titeln *Resan till Sachalin*.

Resan dit genom den sibiriska tajgan var inte lätt för Tjechov, och den är det inte för Petri och hans sällskap. Sibirien är en oändlig utmark som är stadd i samhällelig upplösning precis som det övriga Ryssland. Besättningen på den båt som för resenärerna över Bajkalsjön är berusad intill medvetelshetens gräns, och båten anländer mycket riktigt till fel destination, vilket leder till avsevärda bekymmer för dem som ska med tåget.

Men de hinner, och anländer så småningom till ett Sachalin som både är likt och olik det ö som Tjechov besökte hundra år tidigare. De möter, som han, människor som lever i ett samhälleligt förfall, men ett nytt slags förfall. Sovjetföredettingar som har förlorat orienteringen i tillvaron.

De möter också fångar. Sachalin är visserligen inte längre en fångkoloni, men fångelser finns där fortfarande. På ungdomsfängelset i Juzjino-Sachalinsk sitter

soldater, fängvaktare, fängelsebyråkrater, och giljaker, öns urinvånare.

I så gott som varje samhälle på ön finns ett fångelse, och Tjechov blir snart förtrogen med det ljud som är typiskt för Sachalin, det ständiga rasslet från fångarnas kedjor. Tjechov går grundligt tillväga i sina studier. Han skaffar fram statistik, han orienterar sig om de sanitära villkoren och mathållningen i det sachalinska infernots olika kretsar, han prövar på att undersöka en patient på en läkarmottagning, han bevisar en spöslimning.

Erfarenheterna redovisar han i en berömd reserapport, *Ön Sachalin*, som första gången översattes till svenska 1961. I år har en andra upplaga getts ut, lagom att ligga på bokhandelsdiskarna tillsammans med en modern reseberättelse från samma plats.

Författaren och filmaren **Kristian Petri** och fotografen **Martin Sjöberg** reste

tonårsbrottslingar från hela östibirien, men den yngste är född på Sachalin. Samtalet med den femtonårige mördaren Aleksej Parjunov hade kunnat inbjuda till yvigheter, men Petri återger det i en nästan asketiskt avskalad form. På samma sätt, helt utan åthävor har Sjöberg fotograferat honom och andra som resenärerna möter.

Det återhållsamma tonläget är något som Petri lägger sig noga vinn om. Det gjorde han också i sin förra reseberättelse från Borneos regnskog. Det är ett uttryck för ett mycket medvetet ställningstagande. Petri och hans generationskamrater besylls ibland för känslokyla, men, som han senare påpekar, Tjechov var i så fall lika kylig i sin rapport från Sachalin. Exempelvis i den kliniskt detaljerade skildringen av den pryglig han bevitnar. Tjechovs berättartechnik var effektiv. Hans skildring väckte starka känslor bland läsarna — så starka att en undersökningskommission genast tillsattes för att utreda Sachalinfångarnas situation. Lika effektiva är Petri och Sjöberg. De belastar inte publiken med privata utgjutelser utan lämnar åt läsaren att själv känna och tänka.

Resultatet är en av de bästa reseskildringar jag har läst på länge från en av de minst kända delarna av vår värld.

Eva Bäckstedt

Kristian Petri och Martin Sjöberg. *RESAN TILL SACHALIN*. III. 160 s. Norstedts 1992. Pris: ca 252:-

ISBN 91-1-921312-3

Anton Tjechov. *ÖN SACHALIN*. Övers. Hans Björkegren och Victor Bohm. 235 s. Norstedts 1992. Pris: ca 217:-

ISBN 91-1-921392-1

Äreräddning

Nikolaj II var Rysslands siste tsar. Han var en svag och vankelmödig regent; tystlåten och osäker. Han blev tsar vid 26 års ålder 1894 och han abdikerade 1917, samma år som bolsjevikerna tog makten. Därefter satti han och hans familj i husarrest fram till i juli året därpå, då samtliga familjemedlemmar mördades av representanter för de nya makthavarna.

Förenklart var det för att rättfärdiga sin egen regim som bolsjevikerna först svartmålad denne siste tsar och sedan brutalt avrättade honom. Och även om han personligen säkert var en av de minst brutala bland sina likar, så byggde ju ändå hela det självhärskarvælde som tsardömet utgjorde på förtryck av massorna. Och där hade naturligtvis Nikolaj sin del av skulden som bärare av tsarämbetet.

Om denne intetsägande och tillbakadragne man har den ryske dramatikern **Eduard Radzinskij** med hjälp av hittills opublicerat material om mordet på tsar-

familjen och med bl.a. tsarens och tsaritsans dagböcker som underlag, skrivit ett historiskt viktigt verk som ger en inträngande och intim bild av en familjs förfall och en dynastis undergång.

Radzinskij är inte bara dramatiker utan också historiker av facket. Författarens främsta syfte med boken är att skildra inte så mycket tsarens liv som hans död, om vilken han har ett högst sensationellt material att presentera, men eftersom ingen kan dö utan att först ha levat, tvingas han till en lång transportsträcka under vilken tsarens lika glädjelösa som innehållslösa liv presenteras, mest med hans egna dagboksanteckningar som grund. För att något krydda den rätt trista och dysstra anrättningen, smyger dramatikern Radzinskij på snart sagt varje sida in anspelningar på vad som komma skall i stil med: "Men han kom aldrig fram till sitt räskade Tsarskoje Selo..." eller "Just vid denna tid avgjordes deras öde i Moskva...". Något som blir rätt

enerverande i längden.

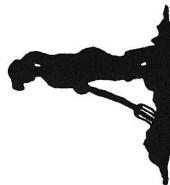
Så äntligen är transportsträckan över och Radzinskij får tillfälle att släppa loss sin dramatiska förmåga och sin berättarvirtuositet och riktigt frossa i det rika material kring tsarfamiljens sista tid i livet och mordet på dem. Det är dokument som blivit tillgängliga tack vare de senaste årens stora omvälvningar i det före detta Sovjetunionen. Med ens förvandlas en rätt medoker och lätt sövande skildring till en av de mest spännande och thrillerartade jag någonsin tagit del av. Det råder inga tvivel om var författaren har sina sympatier när han skildrar tsarfamiljen som oskyldiga offer och bolsjevikerna som blodtörstiga böddlar och han skyr heller inga medel för att understryka riktigheten i denna sin tes genom att riktigt frossa i de grymheter som mördarna utsatte sina offer för.

Idag försöker man återädda tsarväldet genom att göra allt för att hitta fel och brister i det nyligen störtade Sovjetväldet. Något som naturligtvis inte är svårt. Och

man gör det extra lätt för sig, när man som Radzinskij, konsekvent håller sig inom familjen, utan minsta utblickar i den värld där den förtryckta massan lever. Lika konsekvent skildras bolsjevikerna i boken som enbart blodtörstiga tyranner. Sympati för huvudpersonen skapas genom att skildra honom som svag och vilseledd och själv ett offer för ett system han står som symbol för. Denna offerbild utsträcks också till att gälla hela hans familj, där den härsklustna tsaritsan Aleksandra framställs som någon sorts mindre tillräknelig, ständigt sjuklig religiös grubblerska och där sonens, arvtogaren Aleksejs blodarsjuka gång på gång dryftas och framhävs. Vem kan låta bli att tycka synd om och få sympatier för en så hårt drabbad familj?

Bokens styrka är som jag ser det en utmärkt dokumentation av händelserna kring mordet på tsarfamiljen, svagheter i den ligger i författarens ensidiga helgonförklaring av offren för dessa brutala mord.

Bengt G Dagrén

Eduard Radzinskij. HERRE, FRÄLS OCH FÖRSONARYSSLAND... Nikolaj II — hans liv och död. Övers. Staffan Skott. 475 s. Norstedts 1992. Pris: ca 310:-
ISBN 91-1-919362-9

Socialpsykologen Ibsen

Att synen på det borgerliga samhället som initierare av mänskliga konflikter är gemensam för **Ibsen** och **Brecht**, står klart. Vad som skiljer de båda dramatikererna åt är sättet att kungöra vetandet på. Medan Ibsen låter bilden av de bakomliggande krafterna växa fram i undertexten – med den risk det innebär att underrättelsen för många far världshuset förbi – sätter Brecht strålkastaren mera rätt på grundorsakerna. Vem som når längst, Ibsen med sitt mera sofistikerade gestaltande eller Brecht med sitt raka budskap, kan väl diskuteras.

Arne Törnqvist säger i sin monografi, att frågan är om inte Ibsens förståelse för människan som samhällsvarelse är djupare än Brechts. Ibsen visar oss människan som ett tragiskt väsen, som lever i konflikt med sig själv, menar han, och vill hellre i stort se Ibsen som en de dunkla själsdjupens utforskare än som bitsk samhällskritiker.

Men med penetrerandet av strömningarna i människans inte upphör ju ingalunda in-

sikten om samhällskicket påverkan. Tragisk som väsen och i konflikt med sig själv blir ju människan i det samhälle som skapar – och måste skapa – olösliga motsättningar. Att djupverkningarna därvid kan bli inkonsekventa och motsägelsefulla och rentav få betraktaren att tvivla på människans är i och för sig logiskt.

Att Ibsen går djupare i sitt psykologiserande än Brecht är odiskutabelt. Om tydliggörandet av rottrådarna uppifrån är tillräckligt för folk i allmänhet är däremot mera osäkert.

Hur som helst måste Arne Törnqvists Ibsenbok – som handlar om mycket annat också – rekommenderas. Författarens kunskaper imponerar stort. Bilden av den olyckliga människan Ibsens liv – som hela tiden fick ge stoff åt det han skrev – växer undan för undan fram och klarlägger mycket också för en gammal Ibsenbeundrare.

Utmärkta register för verk, noter, litteratur och personer hör till.

Birger Andersson

Arne Törnqvist. Henrik Ibsen. 158 s. Natur och Kultur 1992. Pris: ca 200:-
ISBN 91-27-02263-3

Intressanta, typiska ögonblick

När man köper en bok som *Ögonblick* av Sverker Åström tänker man "Så bra, nu kommer lite av den sanning fram, som man väntat på i fyrtio-femtio år". Men redan i förordet står att dessa memoarer är skrivna utan hjälp av anteckningar, och då känner man sig på något sätt lurad. Kan en människa som Åström, som i hela sitt arbetande liv varit sekreterare, bara lita på minnet? Svaret kommer av sig självt när man fortsätter läsningen. Det är som vanligt med dessa människor, Sverker Åström och hans gelikar, de vill framträda som stora män. Och gärna för mig, huvudsaken är att man får läsa sanningen, och det får man i stort sett göra i denna bok, så man har bara att tacka.

Åström ger en mycket bra beskrivning av vad den svenska neutraliteten innebär i allmänhet. Men i fallet Finland 1939-44 gäller en annan hållning – "icke krigförande" – och det kan vara bra att ha i minnet när man skall beskriva "Finlands sak är vår" (och även den nordiska arbetsmarknadspolitik, och, i våra dagar, den ekonomiska smittan). Man får på ett mycket bra sätt insikt i alla turer från svenska

politiker och utrikespolitiska tjänstemän i dessa frågor, gentemot både Moskva och västländerna.

Boken är lite hoppig när man läser de olika kapitlen, men man skall ju komma ihåg att för memoar-skrivare kommer jaget först, och att gå från finlandsfrågan till U-hjälp i Etiopien är faktiskt ganska logiskt. Konungariket Sverige hade inte bara missionärer i Etiopien som stod för sjukvård och undervisning, utan även militära och ekonomiska s.k. rådgivare, och för en god UD-tjänsteman gäller det att beskriva våra kolonier främst med artighet och värme.

För min egen del återuppväcks gamla minnen om äldre arbetskamrater som berättade varför de blev internerade på arbetsläger, och alla gamla militär-grejer som skulle säljas till Etiopien.

Boken beskriver också väl hur våra folkvalda arbetade med utrikespolitiken under kriget och våra ställningstagande till Tyskland och de allierade.

Man får också lite insyn i spelet om Nordiska försvarspakten, emborgat av de strategiska varorna, DC-3:an, Catalina-affären m.m.

BOKRECESSIONER

Sverker Åström beskriver inte bara det utrikespolitiska spelet i stort, utan ger även en bra bild av de olika personernas agerande. Flera av dem är ju fortfarande verksamma inom politiken. Vad sägs t ex om förre handels- och finansministern Kjell-Olof Feldt, fortfarande massmediasgunstling, och den utomordentlige arbetsmarknadschefen Ulf Dinkelspiel, som var med redan 1972 och undertecknade avtal i Bryssel. Så denna bok är bra tt läsa för alla

Roland Pettersson

Sverker Åström. ÖGONBLICK. FRÅN ETT HALVSEKEL I UD-TJÄNST. 200 sid.
Bonnier Alba 1992. Pris: ca 252:-.
ISBN 91-34-51179-2.

